



SZÉKFOGLALÓ ELŐADÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN

Kecskés László

A CIVILISZTIKA ÉS A CIVILISZTIKAI
GONDOLKODÁS RÉTEGEI



Terintetes Nagy 97

személyi szabályainak 32. és a legy szót:
újraújjonnan választott tag, a külsőt kivétel
szabályába tartozó dolgozat felolvasásáért,
személyes megnevezés esetén beüldö
legfeleltes egy év alatt széklet foglalt; külsőben meg
száza megnevezésűen."

Lehetetlen esetek, melyekben kivált vidéken la
gátolhatatlan a határidőt megtartani: de hallgat
elnézni a szabály megnevezés tartatását, amelyet
mint összes szabályzatunkat székletünk tekintet
következéseire figyelmeztetünk. J. Aladein
székleten.

Indoklásba hozatik tehát, hogy egyetlene az
1861. igt. választott székletfoglalt által megnevezés
kelt ^{rendes} tagok neve a hivatalból kitöröltesse, az 1861-
1865-ig választott a szabályokra emeltesse, jö
vőre pedig a titokzatos hivatal oda utasítsa, hogy
evidenciában tartás végett az újon választottakat,
míg széklet nem foglaltat, a sorozatba fel ne vegye."

1865. jan. 26.
Zollner Mór
Lugany Zsuzsanna
Hollán Ernő

853
1865

Kemény László
Königsberg László
Jóshörményi János
r. tag Jolly János utaz
Gyöngyösi János

Kecskés László

A CIVILISZTIKA ÉS A CIVILISZTIKAI
GONDOLKODÁS RÉTEGEI

SZÉKFOGLALÓK
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÁN

A 2013. május 6-án megválasztott
akadémikusok székfoglalói

Kecskés László

A CIVILISZTIKA ÉS
A CIVILISZTIKAI
GONDOLKODÁS RÉTEGEI



Magyar Tudományos Akadémia • 2014

Az előadás elhangzott 2013. október 29-én

Sorozatszerkesztő: Bertók Krisztina

Olvasószerkesztő: Laczkó Krisztina

Borító és tipográfia: Auri Grafika

ISSN 1419-8959

ISBN 978-963-508-703-7

© Kecskés László

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia
Kiadásért felel: Lovász László, az MTA elnöke
Felelős szerkesztő: Kindert Judit
Nyomdai munkálatok: Kódex Könyvgyártó Kft.

A polgári jog dogmatikájának átértékelése

Könnyebb lehet büntetőjogot tanítani, mint polgári jogot. A büntetőjognak ugyanis olyan áttekinthető dogmatikai rendszere van, amelynek alapján az egyetemisták hamarabb megérthetik az anyag szerkezetét. Ezzel szemben a joghallgató számára a polgári jog eleinte nem a rendszer élményét adja, hanem a halmaz benyomását kelti. A civilisták persze tudják, hogy a halmaz mélyén azért rend és fényesen tiszta szerkezet található. Ez a dogmatikai pompa azonban csak sok tanulás, munka eredményeként és általában hosszabb idő elteltével villan meg.

A kezdő joghallgatók inént feltételezett jog és polgári jog képén felülemelkedve kissé, látni lehet, hogy a polgári jog és a köré épülő civilisztika manapság már nem közelíthető meg és nem írható le Hans Kelsen (1881–1973) híres piramismodelljével, hanem ehhez az anyaghoz inkább a jog relatív fogalmára, valamint a plurális jogrendszerek és jogi elemek hálózatszerűen kapcsolatba kerülő sokaságára építő, egyelőre azonban alaposan még nem kidolgozott úgynevezett dialektikus jogelmélettel közelíthetünk (ezt vázolta fel például Francois Ost és Michel van de Kerchove is valamivel több mint egy évtizede).¹

Joghallgató koromban a pécsi római jog-tanárom, Benedek Ferenc professzor keltette fel érdeklődésemet az elméleti jogi kérdések iránt. Arra tanított az 1970-es években, hogy a dogmatika eszközeivel meg kell küzdeni azokkal

¹ Ost, Francois – van de Kerchove, Michel: *De la pyramide au réseau? Pour une théorie dialectique du droit*. Bruxelles. Publications des Facultés universitaires Saint-Louis 2002. 14, 111.

az akkoriban divatos jogtudósokkal, akik a jogot átpolitizálva fellazítják, és elhalványítják a dogmatikai struktúrákat. Hatalmas, lelkesítő pedagógiai erővel a jogi dogmatika kutatásának irányába terelte a figyelmemet. Harmadévesen egy budapesti diákköri konferencián úgy hozta a sors, hogy meghallgatta előadásomat Eörsi Gyula, az abban az időben nemzetközileg is nagyon híres polgári joggal és összehasonlító polgári joggal foglalkozó akadémikus professzor, aki kutatásait közismerten széles politikai, közgazdasági, szociológiai alapokra építette. Néhány héttel később beszélgetésre hívtott a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetében volt igazgatóhelyettesi szobájába. Elmondta, hogy az előadásomban elhangzottakkal tartalmilag nem értett egyet (emlékezetem szerint talán ennél erősebb kifejezéseket is használt...), de mégis azt szeretné, hogy polgári joggal foglalkozzam, mert kutatói tüzet érez bennem. Intett viszont attól, hogy dogmatikus módszerekkel dolgozzam, mert korunkban a jog vizsgálata nyitottabb szemléletet igényel. A két professzor véleménykülönbségében a fogalomképző-fogalomelemző jogtudomány, a „Begriffsjurisprudenz” és a szociologizáló, a társadalmi kérdésekre érzékeny jogtudomány, a „soziologische Jurisprudenz” akkor már vagy csaknem két évszázada tartó csatája elevenedett meg. Viszonylag korán szembesültem tehát azzal, hogy a jogi gondolkodásnak különböző rétegei vannak, és ezek keményen ütközhetnek is. Adott esetben a jogi kutatások módszertanának két eltérő gondolkodási rétege mutatkozott meg számomra roppant látványosan. Eörsi Gyula tanácsait nagyrészt megfogadva – belátva, hogy a jogtudomány ma már nemcsak könyvtudomány, hanem ténytudomány is –, ha nehezen is, de igazítottam, módosítottam addigi kutatási módszereimen. Talán az annak idején bennem még sokáig viaskodó két ellentétes kutatási módszer és ennek folytán a belső egyensúlykeresés hozta magával, hogy azóta is minden jogi problémát erős történeti beágyazottságban vizsgálok, és így a különböző tudományos irányzatoknak viszonylag tág, megfelelő befogadó keretet találok.

Néhány év elteltével Eörsi Gyula – hajdani tanszékvezetőm, Farkas József professzor kérése alapján is – Harmathy Attila, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete akkori fiatal osztályvezetőjének, későbbi akadémikus professzornak a tudományos gondviselésére bízott egy másik pécsi kollégámmal együtt. Harmathy professzor úr szinte heti rendszerességgel, tanári szeretettel leplező kegyetlen tudományos szigorral foglalkozott velünk. Később, amikor publikációs tevékenységem rendszeressé vált, és nagyobb munkafeladatoknak is részese lettem, szinte szükségszerű volt, hogy találkozzam Vékás Lajos, későbbi akadémikus professzorral is. Ő dolgozni is hívott az 1980-as években általa vezetett pesti polgári jogi tanszékre, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karára. Megtisztelő hívásának annak idején egzisztenciális okokból nem tudtam eleget tenni. Harmathy Attila és Vékás Lajos akadémikus professzoroknak, a ma is világhírű magyar polgári jogi iskola vezetőinek köszönhetem, hogy a polgári joggal és „csatolt részeivel”, ma éppen a civilizatika és a civilizatikai gondolkodás rétegeivel olyan magas megbecsüléssel foglalkozhatom, hogy e híres épületben székfoglaló előadást olvashatok fel. A felolvasási előadásmód régi akadémiai szokáson alapul, így az ezzel járó monotoníáért az engem előadóként régebben ismerő kedves megjelentektől előre is megértő türelmet kérek.

1977-ben fejeztem be tanulmányaimat a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán. Azóta tanítok civilizatikai tárgyakat Pécsen. Polgári jogot, nemzetközi magánjogot és az Európai Unió jogát, ezen az anyagon belül elsősorban a jogharmonizáció módszertanával foglalkozom. Az oktatás és a kutatás párhuzamossága és egysége esetemben nagyon fontos. Észrevettem például, hogy tanév közben általában sokkal jobb, intenzívebb szellemi állapotban vagyok, mint nyáron, amikor nem tanítok. A jogtanári tevékenység és a jogi kutatói tevékenység rétegei esetemben erősítik egymást. Azt hiszem, a totális munka örömeinek vágya hozta, hogy mintegy két évtizede Pécsen a Jogi Kar épületétől 50 méter távolságra költöztem.

A civilizztika anyagát képező halmaz rendezésére, a halmaz elemeinek és rétegeinek teljes körű vizsgálatára jelen előadás keretei között természetesen nem vállalkozhatom. Azért sem, mert tanulmányozva a Magyar Tudományos Akadémia hagyományait, azt találtam, hogy a levelező tagoknak illik némi figyelmet szentelniük önmaguk bemutatására is az akadémiai székfoglaló alkalmával. Ez pedig időt vesz el a felolvasó előadás érdemi részéből. Ennek ellenére törekszem arra, hogy ha csak röviden és vázlatosan is, de felvillantsam és értékeljem a civilizztika jogági és más relatíve összefüggő, de nem jogági elkülönültségű jogterületeinek jelenlegi helyzetét, az észlelhető fejlődési irányok párhuzamos, esetlegesen összekapcsolódó vagy eltérő, egymástól eltartó vonalait, ezek alkalmankénti egymásra gyakorolt hatásait. Az eddigi jogtudományi kutatásaimnak egyebek mellett az állami immunitás, a jogharmonizáció módszertana és a választottbíráskodás témáira kiterjedő rövid összegző áttekintését követően a székfoglaló anyagában a jogágiság általános kérdéseitől egészen a jogintézményi részletekig sorakoznak a tézisszerű tömör megállapítások, amelyeknek korábbi publikációimban található a mélyebben kutatott alapjai. A magyar civilizztika problémáival a 21. század elején csak az Európai Unió jogával és a széles értelemben vett nemzetközi joggal összefüggésben lehet foglalkozni. Nem lehet megkerülni azt a fontos modern fejlődési jelenséget sem, hogy az Európai Unió joga és a tagállami belső jogrendszerek, valamint a nemzetközi jog és a nemzeti belső jogok egybemosódóban, egybeépülőben vannak. Az alanyi jog növekvő szerepe ebben a folyamatban is alapvető.

Az utóbbi évtizedek jogfejlődésében nem a jogviszony, hanem az alanyi jog volt az alapszemléletet meghatározó dogmatikai intézmény a civilizztikában. Elmélettörténeti síkra vetítve ezt a megállapítást, akár azt is mondhatjuk, hogy a 19. század nagy német jogtudósait tekintve a legutóbbi néhány évtizedben a civilizztikában elsősorban nem Friedrich Carl von Savigny (1779–1861), hanem sokkal inkább rövidebb életű tanszéki utódja, Georg Friedrich Puchta (1798–1846) jogbölcselete érvényesült. Puchtának az alanyi jog kategóriáját előtérbe

állító szemléletét tükrözi az is, hogy a mai modern magyar polgári jogi gondolkodás már nem az 1990. évi politikai rendszerváltozás előtti elvre, a jogalanyok együttműködési kötelezettségére épül, hanem sokkal inkább az alanyi jogok szabad gyakorlásának a kívánalmára. Az alanyi jogok szabad gyakorolhatósága elvének fontossá válása alapvető jelentőségű volt a magyar polgári jogi anyag konstitucionalizálódásának a folyamatában is. Az alkotmányjogi értékek jelentős része az alanyi jogok szabad gyakorolhatóságának elvén és az alanyi jogra épülő dogmatikai intézményeken keresztül szívódott át ugyanis a modern magyar polgári jogba és civilisztikába.

A civilisztika anyaga több szempontból is rétegezett. Ezek az elméleti, jogalkotási, szabályozási, joggyakorlati, jogéleti rétegek nem állandó helyzetűek. A rétegek gyakran elmozdulnak, egymáshoz viszonyított helyzetük sokszor változik, közöttük átfedések, átfekvések is vannak. Ezek a mozgások esetenként a jogágazati szerkezetben is módosulásokat hoznak.

Az állami immunitás letörése – a széttöredezett probléma rétegeinek az összefüggése

Kezdetben szerződési jogi témakörben írtam dogmatikai szemléletű tanulmányokat. Ezekben a teljesítés jogi természetével, a szerződés kötőerejével, az elállási joggal és gyakorlásának restitúciós és kártérítési jogkövetkezményeivel foglalkoztam. A szerződések jogszociológiai szempontú vizsgálatáról is írtam elmélettörténeti tanulmányt „Vázlatok a státusról” címmel.

Kandidátusi disszertációmát 1985-ben védtem meg az „Állami immunitás és kárfelelősség” témakörében. Ennek anyaga könyv formában 1988-ban jelent meg „Perelhető-e az állam?” címmel. Az állami immunitással való foglalkozás annak idején nagyon lelkesített, rendszert találtam a vizsgált anyagban és a munkában. Abból indultam ki, hogy az immunitás a felelősség egyfajta ellenpontját, a „felelőtlenséget” jelenti. Pontosabban fogalmazva, az immunitás

olyan kategória, amely a felelősségre vonás elmaradásának az eseteit öleli fel. Az immunitás olyan helyzet, amelyben egy adott jogalanyt valamilyen oknál fogva nem lehet felelősségre vonni, pedig tényállásbelileg a feltételek egyébként adottak volnának ehhez. Az immunitás elsősorban a jogalanyi „külsővel” összefüggő kérdés, azaz a jogalany hatalmi, szociológiai, gazdasági minőségével. A jogalanyi státusz minőségén múlik az, hogy a felelősségre vonás elmarad, vagy sem. Ezért volt szükséges az állami immunitás és állami kárfelelősség témájának a vizsgálatánál az állam civiljogi jogalanyiságának általános problémájához is visszanyúlni.

Ahogy a joghallgatók a kezdeteknél a polgári jogban a halmazt érzékelik, úgy a laikusok a jogban és azon belül a polgári jogban is általában differenciálatlan szerkezetű és többnyire csak egyféleképpen hatni képes anyagot látnak. Legfőbb elvárásuk a joggal szemben a felelős személyének és a felelősségnek a meghatározása. A tények válasza ezzel szemben az, hogy bár a joggal szembeni társadalmi elvárások talán a felelősség területén a legerősebbek, mégis a jog éppen itt, ezen a téren bizonyul leggyakrabban működésképtelennek. A felelősség intézményi válságához és az annak tünetei között is sorolható immunitási tendenciák erőteljes jelentkezéséhez a jogi elmélet is alkalmazkodni látszik. A polgári jogászok klasszikus kérdésfeltevése a felelősség szubjektív vagy objektív jellegére vonatkozóan manapság akár fordítottnak is megfogalmazható. Ma már nem tűnik annak a kérdésnek a taglalása sem értelmetlennek, hogy a felelősségre vonás elmaradása az adott esetekben szubjektív vagy objektív meghatározottságú-e.² Tágabb értelemben immunitásnak tekinthetők a felelősségre vonás megghiúsulásának szubjektív és objektív esetei egyaránt. Az állami immunitás viszont olyasfajta felelőtlenégi tünet, amelyet a jog többnyire objektíval is. Évszázadokon keresztül vitathatatlan volt az, hogy az állami immunitás jogintéz-

² Vö.: Sárközy Tamás: A gazdaságirányító szervek felelőssége vállalatirányító tevékenységükért. *Állam- és Jogtudomány* 1981, 2. szám, 159.

mény, mégpedig egy rendkívül fontos, nagy horderejű jogintézmény, amely részévé vált az egyetemes jogi kultúrának és „belső erejénél fogva” olyan történelmi körülmények közé is kiközvetítődött, és olyan területeken is hatott, ahol léte és működése „külsőleg”, azaz gazdaságilag, társadalmilag, politikailag egyáltalán nem volt megragadható.³

A szuverenitás fogalmi kibontásának egyik „résztterméke” az állami immunitás a jogban és a jogtudományban. A szuverenitás belső és külső oldalához egyaránt kapcsolódik. Az állam belső immunitásának kérdéseivel találkozni lehet többek között a hatósági fellépések következményeivel, a közigazgatási alkalmazottak anyagi felelősségével kapcsolatosan és az állami szervek által kötött szerződések anyagában is. Az állam külső immunitásának a problémái a nemzetközi közjog, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joganyaga és a nemzetközi magánjog körébe esnek. Észleltem, hogy az állami immunitás témája szétesett a jogi elméletben, a jogi szakirodalomban. A szerzők osztott, részleges szemléletben tárgyalják az állami immunitás változásának különböző jogterületeket érintő hatásait. Az immunitási felfogás alakulása csak az adott speciális jogterületekhez kötött részfolyamatokban tükröződik az elméleti munkákban. Pedig az egyes részfolyamatok között vannak figyelemre méltó történeti párhuzamok, sőt a részfolyamatok szemléletileg gyakran támaszkodnak is egymásra. Volt úgy, hogy az állami immunitás letörésében és az állami kárfelelősség kiépülésében egy adott jogrendszerben például nemzetközi magánjoggal

³ Az összehasonlító jogtudomány mind a mai napig értetlenül áll például azelőtt, hogy az állami immunitás angol feudális, autokratikus töltetű abszolút intézményvariánsa miként jelenhetett meg annak idején az USA 19. századi republikánus jogában, olyan „külső” körülmények közepette, amelyek ellentétes jellegű szabályozást indokoltak volna. De szintén árulkodik valamelyest az állami immunitás „belső erejéről” – az angol kolonizáció szerepén túlmenően – az is, hogy Indiában lényegében olyan időszakban verhetek gyökeret az intézmény szabályai, amikor az állami funkciókat nagyrészt egy magánvállalkozás, a Kelet-indiai Társaság gyakorolta. Vö.: Friedmann, Wolfgang: *Law in a Charging Society*. 2. edition. Harmondsworth, 1972, 415; Eörsi, Gyula: *Private and Governmental Liability for the Torts of Employees and Organs. International Encyclopedia of Comparative Law*. XI. kötet 4. fejezet, 1975, 89; Eörsi, Gyula i. m. 93.

kapcsolatos mozzanatok adtak impulzust a belső anyagi jog változásának, illetve annak, hogy egy szerződési jogi fejlemény hatott pozitívan a téma deliktuális jogi alakulására, vagy fordítva. Ezeket a hatásokat és kölcsönhatásokat azonban a jogtudomány nem ragadta meg. Ezt próbáltam meg pótolni annak idején. Míg a szuverenitás külső és belső oldalainak összefüggése nyilvánvaló a jogtudományban, addig az állam külső immunitásának és belső immunitásának tudatos összekapcsolása többnyire idegen maradt a jogi elmélet számára. Pedig az utóbbi rétegek is összekapcsolhatók. Vannak ugyan olyan történelmi körülmények, amelyek időlegesen eltéríthetik egymástól az állami immunitás külső és belső alakulását, de azért ezek tendenciaszerűen mégiscsak közel esnek egymáshoz. Az államok belső jogában az egyes immunitási hatásterületeken végbemenő folyamatok még inkább összefüggnek. Különösen feltűnő így az, hogy a jogi irodalomban a téma tárgyalási rendje mégis mennyire szaggatott, szétesett. A szerzők általában külön tárgyalják az állami immunitás szerződési jogi és deliktuális jogi változásait. Talán csak a francia jogi irodalom jelent némileg kivételt. A francia szerzők ugyanis az állami kárfelelősség szerződési és szerződésen kívüli fejlődési folyamatait általában integráltan mutatják be. Ez a módszer egyébként a francia polgári jogi elméletnek a kontraktuális és deliktuális jogi kérdéseket a „la responsabilite civile” címszó alatt összefogottan tárgyalni hajlamos szemléletéből is következik.⁴ A német elméletben a dogmatikus megrögzöttségek nehezítették a részletek összefogását, az angol jogirodalomban pedig a történelmi megrögzöttségeken túlmenően az állami felelősség témájának vizsgálatánál is érzékelhető lépten-nyomon a kötelmi jognak – mint rendszernek – módszert adó hiánya. Ha a „law of contracts” és a „law of torts” rétegei amúgy is egymásra fittyet hányva áll egymás mellett, akkor miért éppen itt, az állami kárfelelősség témájában lett volna másként.

⁴ Kecskés László: Nem vagyoni sérelmek szerződésesszegési jogalapon. *Jogtudományi Közlemény* 1980, I. szám, 21–22.

A 19. század végétől számíthatóan az állami immunitás mint jogintézmény már jelentősen megkopott az egyetemes jogfejlődésben. A 20. század 80-as éveire tulajdonképpen csak a nemzetközi gazdasági kapcsolatokkal összefüggő széles értelemben vett nemzetközi magánjogi jogterületen maradt meg jogintézményi jellege, de itt is csak módosult, enyhébb formában. Az államok belső anyagi jogából ellenben, mint jogintézmény, fokozatosan kiszorult, és átadta helyét az állami kárfelelősségnek. A formatív jogintézményi réteg alatt viszont az figyelhető meg, hogy az állami immunitás, mint jelenség, továbbra is fennmarad, illetve újratételeződik. Ebben a tendenciában a jognak már kevesebb szerep jut. Ezt a jelenségréteget inkább az államtevékenység díszfunkciói és nagyrészt informális elemek idézik elő. Idővel az állami magatartás céltartalma is átrétegződött. Az állam a szuverenitásból származtatott felelősségi immunitás újabban már átszúrt pajzsa helyett jogi személyiséggel felruházott szervezeteit tolja maga előtt. Elveszíti ugyan primer státuszát az állam, de másodlagos státuszainak egész rendszerét telepíti a gazdaságba.⁵

Az abszolút immunitás dogmájával szemben két új felfogás alakult ki a 20. századi jogfejlődésben. Az egyik az állami immunitást teljesen elutasító álláspont,⁶ a másik pedig a koncepciójában manapság leginkább követett különböző elnevezésekkel korlátozott immunitásként, relatív immunitásként és funkcionális immunitásként is ismertté vált elmélet.⁷ Az állami tevékenységek közhatalmi és gazdasági, azaz iure imperii – iure gestionis szempontok szerinti szétválasztódása viszonylag könnyen végbement a kontinensen. A folyamatot segítette, hogy a liberálkapitalista állammodell kétszínűségének⁸ megfelelő közjog-magánjog felosztás akkor még stabil volt, és így az állami tevékenységek minősítésénél megbízható viszonyítási alapként szolgálhatott.

⁵ Kecskés László: Vázlatok a „státusz”-ról. *Jogtudományi Közöny* 1979, 7. szám, 429.

⁶ Lauterpacht, Hersch: The Problem of Jurisdictional Immunities of Foreign States 28. *The British Yearbook of International Law* 1951, 220.

⁷ Korlátozott immunitásként vagy relatív immunitásként is szokták emlegetni.

⁸ Bullinger, M.: *Öffentliches Recht und Privatrecht*. Stuttgart, 1968, 13–15.

A liberálkapitalista szemléletű közjog-magánjog felosztás egyik utolsó sikeres funkciója volt a *iure imperii* – *iure gestionis* szempontpárjának a kialakítása. A későbbiekben ugyanis az állam gazdasági beavatkozásának fokozódásával a közjogi és a magánjogi elemek egyre jobban keveredtek, a hajdani felosztási rendszer pedig bomlásnak indult.⁹ Ennek a folyamatnak a következményei már le is csapódtak. A közjogi és a magánjogi rétegek összemosódtak. Újabbán gyakran nem lehet biztos kézzel különbséget tenni a belső jogban a közjogi és a magánjogi elemek között, és a nemzetközi magánjogban is egyre nehezebb elkülöníteni egymástól az állam *iure imperii* és *iure gestionis* tevékenységeit.¹⁰

A közjog és a magánjog dichotómiájának bomlása

A közjog és a magánjog dichotómiájának felbomlása főként azzal függött össze, hogy az állammonopolizmus hatására és ezzel összefüggésben a gazdaságba belépő aktív állam „kereskedői” tevékenysége révén a magánjog közjogiasult. A magánjog közjogiasodásában, a 20. század első kétharmadában közjogi oldalról a közigazgatási jog volt a dominánsan ható jogterület. Intenzitásban ehhez a folyamathoz nem volt hasonlítható a „*Verwaltungsprivatrecht*” kialakulása, az állam részéről a „*Flucht in das Zivilrecht*” jelensége, vagyis az a szórványos tendencia, hogy a „*Leistungsverwaltung*” forsthoffi képlete szerint működő szolgáltató állam is alkalmazott hatékonysága növelése érdekében magánjogi eszközöket, főként szerződéseket. A 20. század utolsó évtizedeiben viszont a közjogi szférából már az alkotmányjog is aktívvá vált a magánjog irányában. A nemzeti alkotmányok szabályanyagával és az alkotmánybíróságok gyakorlatával alakult ki a magánjog konstitucionalizálódásának a folyamata. Ebben az alkotmányjog kereteket adva, kívülről terelgette a magánjogi fejlődést, nem pedig belülről hatva, a magánjog *equilibrista* rendjét roncsolóan, mint korábban

⁹ A közjog-magánjog felosztás bomlásáról lásd bővebben: Sárközy Tamás: Az állam monopolkapitalista gazdaságirányítás és a közjog-magánjog felosztás bomlása. *Állam- és Jogtudomány* 1977, 3. szám, 335–357.

¹⁰ Friedmann i. m. 481.

a közigazgatási jog. A magánjog konstitucionalizálódásának ezen folyamata különösen látványos módon jelentkezett a közép-kelet-európai és a kelet-európai államok jogfejlődésében, az 1990 utáni politikai rendszerváltozások és rendszerváltások következtében.

Az állami immunitás és az állami kárfelelősség viszonyának alakulása szempontjából alapvetőnek bizonyult, hogy a jogrendszerek milyen jellegű államképet rögzítettek a kezdeteknél. Ezenkívül a jogrendszerek megoldásainak elágazásánál főként annak volt szerepe, hogy az egyes államokban eltérő hatalomgyakorlási módszerek érvényesültek a jogképződés intenzív időszakaiban. Az állami felelősség fejlődése általában véve is, de az állam szerződési jogi felelősségének fejlődése különösen is azon jogrendszerekben volt folyamatosabb és gyorsabb léptű, ahol kialakult a közigazgatási szerződés intézménye.¹¹

Az állami kárfelelősség megalapozása és a jogharmonizáció

Az állami immunitás letérésének és az állami kárfelelősség kialakulásának folyamata eltérő ütemű volt az egyes jogrendszerekben. Az állami kárfelelősség kiépítése az angol jogban ütközött a legerősebb akadályokba. Az angol jogban az állami immunitás témája először a nemzetközi magánjogban jött mozgásba. Egy évszázad múltán, 1978-ban pedig ez volt az a jogterület, amely utolsóként ért el az állami kárfelelősség bizonyos fokú elismeréséhez.¹²

¹¹ Harmathy Attila: *Szerződés, közigazgatás, gazdaságirányítás*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983, 1–210. Az állami kárfelelősség megalapozására az egyetemes jogfejlődésben két jogi módszer alakult ki. Az egyik az állami tevékenységek jellegük szerinti megkülönböztetésére épül, és a iure imperii, iure gestionis kategóriáinak hasznosításával dönt a tekintetben, hogy mely államtevékenységek esnek felelősségi megítélés alá, és melyek élveznek immunitást. A másik módszer ezzel szemben alapvetően szervezeti szemléletű: a hajdani német pedagógia történeti gyökerű „fiscuselmélet”-re épül, és abból indul ki, hogy az állam bizonyos részeinek tevékenységével kapcsolatban alkalmazható a felelősség, más állami szervezeti egységek tevékenységének vonatkozásában viszont nem. Mint ahogy annak idején a fegyelméleten, hibázó nemes gyerek helyett a családban pedagógiai okokból tartott bűnbak fiút („Prügeljunge”) lehetett csak fizikailag fenyíteni.

¹² Az angol nemzetközi magánjogi joggyakorlat hosszú vívódásában az is szerepet játszott, hogy az elmélet itt különösen az abszolút immunitás elkötelezettje volt. Ez a tény azzal az elmélet-

A nemzetközi közjog, az európai közösségi jog, az Európa Tanács jogfejlesztése, az angol bírói jogfejlesztés és az angol törvényi joganyag elemei érdekesen keveredtek az állami immunitás megtörésének 20. századi folyamatában. Nemzetközi közjogi fejlemény volt az abszolút immunitás megtörése érdekében az, hogy 1932-ben elkészült a Harvard Law School Immunitási egyezményének tervezete, valamint 1952-ben az International Law Association Immunitási egyezmény tervezete. Ezeket az Európa Tanács által 1972-ben elfogadott Európai immunitási egyezmény követte, amelyet az Egyesült Királyság belső jogának ellentétes tartalma miatt annak idején nem tudott ratifikálni. 1973-ban az Egyesült Királyság belépett az Európai Unió akkori jogelődjébe, az Európai Közösségekbe, és ezáltal kiéleződött a hagyományos abszolút immunitási felfogása miatti probléma. Némileg még az Európai Közösségek akkori igazságszolgáltatási rendszere is veszélybe került. Ezért vált szükségszerűvé, hogy 1973 és 1978 között valósággal átgyúrák az angol bírói gyakorlatot, annak érdekében, hogy meghozhassák a State Immunity Actet, amely 1978. november 22-én hatályba is lépett, és így ezzel elhárult az akadály a Európa Tanács 1972. évi Európai immunitási egyezményének az Egyesült Királyság részéről való ratifikálása elől.

történeti körülménnyel is összefügg, hogy az angol nemzetközi magánjogi gondolkodás kialakulását a németalföldi iskola határozta meg, amelynek tudvalevően az államszuverenitási eszme hangsúlyos védelme volt a legfőbb jellemzője. Az abszolút immunitást az angol polgári jog is hosszasan őrizte. 1860-ban a Petitions of Right Acttel az abszolút immunitás még eljárási garanciát is kapott. Ebben a törvényben mondták ki azt, hogy az állam perléséhez előzetesen egy speciális kérvényt kell benyújtani; amelynek elutasítását a főállamügyész még csak indokolni sem köteles. Ettől kezdve a szerződési jogi joggyakorlatban az állami kárfelelősség kivételes, szűk érvényesíthetőségét a petition of right eljárási jogi intézménye biztosította. A szerződésen kívüli kártérítések jogában, a law of tortsban pedig még ennél is rosszabb volt a helyzet. Itt még kérvénnyel, petition of righttal sem lehetett kivételt ütni az állami immunitáson. Ez a rendszer 1948-ig, az 1947-es Crown Proceedings Act hatálybalépéséig állt fenn. A régi merev gátak az angol polgári jogban csak ekkor szakadtak fel az állami kárfelelősség kiépítése elől. Az angol nemzetközi magánjog viszont még ezután is három évtizeden át az abszolút immunitás mellett volt. Lásd: Kecskés László: *Perelbető-e az állam? Immunitás és kárfelelősség*. Budapest, KJK, 1988, 34–67.

1989-ben az Európa Tanács egy ajánlást fogadott el, ez az anyag az állami kárfelelősséggel kapcsolatban már szóba hozta a jogalkotásért való kárfelelősséget is, mégpedig objektív felróhatósági alapon. Amikor pedig 1991. november 19-én meghozta az Európai Közösségek Bírósága híres ítéletét a Frankovich-ügyben, és rákapcsolta az állami kárfelelősséget a jogharmonizációért való felelősségre, vagyis a közösségi jogharmonizációs kötelezettségeiket nem teljesítő, késedelmesen teljesítő vagy hibásan teljesítő közösségi tagállamok megfegyelmezésére, akkor már kívülről is megerősítést kaptam arra vonatkozóan, hogy a különböző korszakokban végzett kutatásaim alapkérdései összefüggnek. Jelestül összefügg az állami kárfelelősség és a jogharmonizáció témája is. Két olasz bíróság, a Pretura di Vicenza és a Pretura di Bassano del Grappa fordult az Európai Bírósághoz 1989. július 9-ei, illetve 1989. december 30-ai végzéseikkel előzetes határozatot kérve azért, mert Olaszország nem vette át nemzeti jogába a 80/987 EGK számú irányelvet, amelynek tárgya a munkaadó fizetéképtelensége esetén a munkavállaló védelme volt. Ennek következtében számos olasz munkavállalót kár ért. Az Európai Bíróság a két ügyet egyesítve hozta meg ítéletét, amelyben a jogharmonizációért való tagállami kárfelelősséget három feltételhez kötötte: 1. az irányelv egyénekre is ruházzon jogot, vagyis alanyi jogot biztosítson („confer right upon...”); 2. ezen jogok tartalma az irányelv rendelkezései alapján meghatározható legyen; 3. okozati összefüggés álljon fenn a tagállam harmonizációs kötelezettségének megszegése és az érintett személy károsodása között.¹³

Lelkesítő volt a klasszikus polgári jog irányából a közösségi jog irányába közelítők számára a Francovich-ítélet felelősségi jogi leckéje. Lelkesedtünk – én is, aki sok szempontból szakmailag erősen romantikus beállítottságú vagyok – azon a látványos fejlődési folyamaton, amelyet a közösségi jog, az Európai Bíróság gondolkodása egy év alatt megtett. A lelkesültség azonban egy másik fontos

¹³ Francovich and Others v. Italian State, Joined Cases C-6/90 and C-9/90 (1991) ECR I-5375.

tendencia kialakulásának az észlelését késleltette. A Frankovich-ítélet meghozatala előtt ugyanis valamivel több mint egy évvel, 1990. november 13-án hirdetett ítéletet az Európai Bíróság a *Marleasing v. La Commercial* ügyben, amelyben az értelmezési kötelezettség doktrínáját fogalmazták meg. Ebben, az eredetileg spanyol bíróság előtt két spanyol társaság között a „*laesio enormis*” szabályának a társasági szerződésre való alkalmazhatóságával kapcsolatos ügyben a spanyol *Codigo Civile* híres feltűnő értékaránytalansági szabályáról mondta ki az Európai Bíróság, hogy az bármennyire híres, nagy tekintélyű szabály is, mégis azt a közösségi jog fényénél kell értelmezni, adott esetben egy társasági jogi közösségi irányelvre tekintettel, és a nemzeti bíró nem alkalmazza az adott nemzeti jogszabályt, ha az nincs összhangban a közösségi joggal.¹⁴

A *Marleasing*-ítéletben megfogalmazott értelmezési kötelezettségi doktrína egy felső gondolatrétegben elvezetett a *Francovich*-ítélet állami kárfelelősségi következtetéseiig, lévén szemléletileg előkészítette. Ez sokak előtt elhalványította viszont azt, hogy a *Marleasing*-ítélet egy alsó gondolatrétegben megindította a tagállami nemzeti jogszabályok hatálya felmorzsolódásának folyamatát is. Utóbb kiderült, hogy a *Marleasing*-ítéletnek ez a második belső jogi hatálystabilitást gyengítő hatása fontosabb és tartósabb lett, mint a sokat és hangosan ünnevelt első hozadéka. Az első hozadéka a jogharmonizációért való tagállami kárfelelősség, a *Francovich*-ítéletet követő érdekes ítéletfüzérben a „*Post-Frankovich-jelenségben*” ugyanis relativizálódott azáltal, hogy az Európai Bíróság némileg a saját korábbi ítéletétől megijedve méregetni kezdte a tagállami jogsértések súlyát, a megfelelően súlyos jogsértés mércéjének az alkalmazásával (*sufficiently serious*).¹⁵

¹⁴ *Marleasing SA v. La Comercial International de Alimentacion SA*. C-106/89 (1990) ECR I-4135.

¹⁵ Kecskés László: *EU-jog és jogharmonizáció*. Bővített, negyedik kiadás. HVG-ORAC, Budapest, 2011, 605–610 és 719–779.

Az állami kárfelelősségnek az állami immunitással szembeni térnyerését látványosan mutatja, hogy a magyar jogalkotás pénzügyi, adójogi rendelkezéssel is készült az állami kárfelelősségből adódó kifizetések teljesítésére. Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása 17. §-ának (2) bekezdése építette be az Alaptörvény szövegébe a 37. cikk (6) bekezdéseként 2013. április 1-jétől hatályosulva azt a szabályt, hogy „[m]indaddig, amíg az államadósság a teljes hazai össztermék felét meghaladja, ha az Alkotmánybíróság, az Európai Unió Bírósága, illetve más bíróság vagy jogalkalmazó szerv döntéséből az állam által teljesítendő olyan fizetési kötelezettség fakad, amelynek teljesítésére a központi költségvetésről szóló törvényben e célra rendelkezésre álló összeg nem elegendő, tartalmában és elnevezésében is kizárólag és kifejezetten az e kötelezettség teljesítéséhez kapcsolódó, a közös szükségletek fedezéséhez való hozzájárulást kell megállapítani”.¹⁶

A jogharmonizáció módszertana

A jogharmonizáció módszertanáról írtam az 1995-ben megvédett akadémiai doktori disszertációm. A jogharmonizációt széles értelemben fogom fel. Nemcsak a jogalkotás, de a jogalkalmazás is részét képezi felfogásomban a jogharmonizációnak. Álláspontom szerint a tagállamok jogharmonizációs kötelezettségei kiterjednek a jogalkotásra, a közigazgatás működtetésére, a deregulációra, a jogalkalmazásra, bizonyos megszorításokkal a bíróságok tevékenységére is, és esetenként igen szűk tényálláskörben, még a magánvállalatok működéséért való helytállásra is. A Közösség elsődleges joganyagának és az Európai Bíróság joggyakorlatának elemzésével próbáltam meg a szerintem összefüggő doktrínákat elméleti rendszerbe állítani. Arra jutottam, hogy a doktrínák összefüggése a következő módon alakul: a közösségi jog konzisztenciája és érvényesítése

¹⁶ Magyarország Alaptörvényének ötödik módosítása (2013. szeptember 26.) 4. cikke 2013. október 1-jei hatállyal az Alaptörvény 37. cikkének (6) bekezdését az alábbiak szerint módosította: „(6) Az államadósság és a teljes hazai össztermék számítási módját, valamint a 36. cikkben és az (1)-(3) bekezdésben foglaltak végrehajtására vonatkozó szabályokat törvény határozza meg.”

érdekében került kialakításra a közösségi jog közvetlen hatályának doktrínája, a közösségi jog elsődlegességének elismerése a tagállamok belső jogrendszerében, az irányelvek esetenkénti közvetlen alkalmazhatóságának az elismerése, az értelmezési kötelezettség doktrínája, amely a nemzeti jognak a közösségi jog alapján való értelmezését írja elő, és az, hogy a Frankovich-ítélet hatására az állami kárfelelősség is szerepet kaphat a jogharmonizációban renitens tagállamok megfegyvelésében.

A közösségi jog jogharmonizációs módszerű fejlesztésének eszközei évtizedekig az irányelvek voltak. Mára azonban a közösségi magánjog kinőtte az irányelveket, amelyek újfajta jogi széttöredezettséghez vezettek, holott feladtuk éppen ennek kiküszöbölése lett volna. Fokozott igény mutatkozott ezért arra, hogy a közösségi magánjog eddigi fentről lefelé történő megközelítését (top down approach) a lentől felfelé való megközelítés (bottom up approach) váltsa fel. Ez az új szemlélet a korábbinál nagyobb érdeklődést mutat a nemzeti jogrendszerek iránt, és a jog-összehasonlítás számára is új helyzetet kínál. A rendeleteket, mint jogharmonizációs eszközöket, újból felfedezték, immáron harmadszor (a kezdeteknél – 1958 után, az Egységes európai okmány 1987-es hatálybalépése után és az Amszterdami szerződés 1999. évi hatályba lépését követően). A közösségi rendeletalkotás látványos mennyiségi mutatói a civilisztikai jogalkalmazást érintő területeken azért jelentkeznek, mert az Amszterdami szerződés egyik hatásaként a közösségi jogalkotás stílust váltott. A korábban az EU tagállamaira strukturált alanyilag zárt multilaterális egyezményekben megtestesült joganyagait megkezdte rendeletekbe átírni és ezáltal azokat kissé keményíteni, szálkásítani – legalábbis ami az alkalmazásukat illető elvárásokat illeti. Ugyanakkor a lágyabb jogharmonizációs eszközök felé (soft law elements) is nagyobb figyelem, érdeklődés mutatkozik. Fontossá válnak a nem jogalkotási harmonizációs eszközök, a modelltörvények, a közös referenciaanyagok (CFR – Common Frame of Reference). Ezek érdekesen újszerű réteget képeznek az Európai Unió jogában. A jog-összehasonlítás szerepe fokozódik, bár lényegében

eddig is a jogharmonizáció elemi folyamatának első lépése, első munkafázisa volt. A szubszidiaritásnak a Maastrichti szerződés 1993. évi hatálybalépése óta népszerűsödőben lévő gondolata és módszere is több teret ad a közösségi jogalkotások tudományos igényű jog-összehasonlításon alapuló előkészítéséhez.

Akkor, amikor Magyarország 2004. május 1-jén az Európai Unió tagállama lett, beállt a „24 óra – 0 óra” effektus. 2004. május 1-jén „0 órakor” óriási mennyiségű elsődleges jogalkotási és rendeleti közösségi joganyag zúdult be Magyarországra. Ebben a logikai másodpercben megváltozott az alanyi jog fogalma is a magyar jogban. Ekkortól kezdve az alanyi jog Magyarországon már nem pusztán a valamely személy lehetséges magatartásának a tárgyi jog és a tárgyi jog alapján megkötött szerződések által elismert, meghatározott mértékét jelenti, hanem az alanyi jog fogalmában megjelenik az Európai Unió közvetlen hatályú vagy közvetlen alkalmazhatóságú jogforrásaira utalás is. Ezek is biztosíthatnak ugyanis a személyeknek magatartási lehetőséget, közvetlenül is, vagyis anélkül is, hogy a tagállami nemzeti jogban megjelennének a jogforrási perifériáik.

A választottbíráskodás

Szakmai pályafutásom során eddig két alkalommal adódott úgy, hogy az aktuális joggyakorlati munkám közvetlenül is segítette tudományos tevékenységemet. Öt éven keresztül, 1990 és 1995 között az Igazságügyi Minisztérium helyettes államtitkáráként egyéb feladataim mellett, az EU-jogharmonizáció magyarországi szakmai vezetője és szervezője lehettem. Ez egybeesett azzal, hogy a jogharmonizáció elméletével, módszertanával kezdtem foglalkozni. 2007 tavaszán pedig a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara mellett szervezett állandó választottbíráóság összbírói értekezlete a Választottbíráóság elnökének választott. A választottbíráskodás elméletével és a választottbíráskodás eljárási jogi anyagával így egyre többet foglalkozom. Találtam ezen a területen is olyan kutatási témákat, amelyek összefüggnek az EU-joggal és a jogharmonizáció-

val. Ilyen például a „közrend”, a közrendsérelem fogalma. A választottbíróági ítéletek állami bíróság általi érvényesítésének ez roppant érzékeny kérdése. Ugyanakkor a közrend fogalmának újabban nemzetközi jogi és EU-jogi dimenziói is vannak.

A közrend védelmének különböző rétegei

Nemzetközi magánjogásként is, az Európai Unió jogával foglalkozva is és gyakorló választottbíróként is gyakran észleltem, hogy a közrend jogintézménye milyen érdekesen függ össze a civilisztika több jogterületének a rétegeivel. Van úgy, hogy ezeket szétválasztja, de az is előfordul, hogy összeköti.

A közrend jogintézményével kapcsolatos érdeklődésemet egy jó évtizeddel ezelőtti magyar legfelsőbb bírósági ítélet keltette fel, egy olyan ítélet, amellyel nem tudtam, és ma sem tudok egyetérteni. A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága egy 2002. október 7-én hozott ítélete¹⁷ közrendbe ütközés miatt érvénytelenített egy választottbíróági ítéleti rendelkezést.¹⁸ Ez a legfelsőbb bíró-

¹⁷ Lásd a Legfelsőbb Bíróság Gfv.VI.30.450/2002/6 szám alatti ítéletét, amely BH 2003.127. szám alatt lett közzétéve. Az ítélet rövid összefoglalása megjelent a www.lexmercatoria.hu honlapon. A Legfelsőbb Bíróság mint felülvizsgálati bíróság, az alperes ellen választottbíróági ítélet érvénytelenítése iránt indított perében a Fővárosi Bíróság 2001. december 11-én kelt 22.G.75.451/2001/20. számú jogerős ítélete ellen a felperes részéről benyújtott felülvizsgálati kérelem folytán – a 2002. szeptember hó 30. napján tartott tárgyalás alapján 2002. október 7. napján ítéletet hozott Gfv.VI.30.450/2002/6. szám alatt (BH2003.127). Ebben az ítéletben a Legfelsőbb Bíróság a Fővárosi Bíróság 22.G.75.451/2001/20. számú jogerős ítéletét részben megváltoztatta, és a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara mellett szervezett választottbíróóság 2001. április 2-án kelt VB. 99164 számú ítéletének a felperest az alperes javára 290 000 000 (kettőszázkilencvenmillió) Ft perköltség megfizetésére kötelező rendelkezését érvénytelenítette, annak a közrendbe ütközése miatt. Lásd: Kecskés László: Lehet-e közrendbe ütköző, ami nem jogellenes? *Magyar Jog* 2007/9. szám, 531–536; Kecskés László: „Jó lovalal a nyeregben a zabolátlan ló is megfegyvelmezhető”. A közrend fogalmáról két bírósági határozat alapján. In: *Tanulmányok Dr. Földvári József professzor 80. születésnapja tiszteletére*. Szerk.: Gál István László–Hornnyák Szabolcs. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Pécs, 2006, 131.

¹⁸ A választottbíráskodásról szóló 1994. évi LXXI. törvény (a továbbiakban: Vbt.) 55. §-ának (2) bekezdése szerint a választottbíróági ítélet érvénytelenítése arra hivatkozással is kérhető, hogy [...] „b) az ítélet a magyar közrendbe ütközik”.

sági ítélet jelentősen megzavarta a közrendről való magyar jogi gondolkodást.¹⁹ Nem kevesebbet állított ugyanis, mint azt, hogy az a választottbíróági ítéleti rendelkezés is lehet a közrendet sértő és így érvénytelen, ami amúgy jogszerű, azaz nem jogellenes.²⁰ Ezzel szemben nekem az a véleményem, hogy ami jogszerű, az nem lehet közrendsértő, mert a közrendsérelem, az éppen a jogellenesség minősítetten súlyos eseteivel feleltethető meg.

A közrend lényege, hogy a fogalma alá vonható intézményeket és elveket a jog feltétlenül meg kívánja védeni, érvényre akarja juttatni.²¹ A közrend – mint a jog értékítélete általában – tartalmában változó kategória, időben és térben egyaránt, mindig az adott társadalmi-gazdasági berendezkedés és politikai-erkölcsi felfogás függvénye.²² A közrend fogalma nem a nemzetközi magánjogi gondolkodásban, hanem a belső anyagi jogban jelent meg először. Korábban intézményesült tehát a „belső közrend”, mint a nemzetközi magánjogilag értelmezett közrend. Ez utóbbi lehetőséget teremt a jogalkalmazó számára, hogy a kollíziós norma által felhívott külföldi jogszabályt ne alkalmazza.²³ A belső közrend fogalmának jogi alapjaként a francia Code civil 6. §-ára szoktak hivatkozni, miszerint: „a felek megállapodása nem ronthatja le azokat a törvényeket, amelyek a közrendre és a jó erkölcsre vonatkoznak”. A közrend védelme a

¹⁹ A Legfelsőbb Bíróságnak ugyanakkor nem ez az első, választottbíróági ítélet érvénytelenítése tárgyában hozott határozata, amelyet a jogirodalom kritikával illet. Burián László a Legfelsőbb Bíróság Gf. VI. 30848/1997/8. – BH 1997.489. szám alatt közzétett határozatával kapcsolatosan fogalmazott meg bíráló megjegyzéseket. Burián László: Gondolatok a közrend szerepéről. In: *Magister Artis Boni et Aequi. Studia in Honorem Németh János*. Szerk.: Kiss Daisy – Varga István. Budapest, 2003, 122.

²⁰ Kecskés László: „Jó lovassal a nyeregben a zabolátlan ló is megfegyelmehető”. A közrend fogalmáról két bírósági határozat alapján. In: *Tanulmányok Dr. Földvári József professzor 80. születésnapja tiszteletére*. Szerk.: Gál István László – Hornyák Szabolcs. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Pécs, 2006, 130.

²¹ Mádl Ferenc – Vékás Lajos: *Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. Budapest, 1997, 119, 24. § (2) bekezdés.

²² Mádl–Vékás i. m. 122, b) pont.

²³ Kecskés László – Nemessányi Zoltán: Magyar közrend – nemzetközi közrend – közösségi közrend. *Európai Jog* 7. évf., 2007, 3. szám, 23.

nemzetközi magánjogban két technikával valósul meg. A hazai jog imperatív szabályainak feltétlen alkalmazásával, illetve az úgynevezett közrendi clausula által nyújtott védelmi mechanizmussal.²⁴ A közrend a jogrendszeren belül megjelenő és a jogrendszer fogalmához erősen kötődő kategória. „A jogtudomány különböző szempontok szerint igyekszik definiálni azt a társadalmi érdeket, amelynek védelmére a közrend szolgál. Ez pedig csak annyiban vezetett eredményre, hogy bizonyos belső törvények érvényesülését a külföldi jog nem akadályozhatja.”²⁵ Ha a közrend megítélésével kapcsolatban a jogalkalmazónak tág lehetőségei vannak, akkor „a jog semmivé válik, és a konkrét esetben jelentkező érdekek helyettesítik”.²⁶ A nemzetközi jogirodalomban Schnitzer is a közrendi záradék alkalmazását korlátozó nézetet vall, szerinte nemzetközi magánjogi viszonylatban közrendi kifogást csak akkor szabad támasztani, ha a kifogásolt külföldi jogszabály pozitív ellendarabja a fórum tételes jogában megvan.²⁷ Schnitzer is egyértelműen összeköti tehát a jogrendszer és a közrend fogalmát, utóbbit csak az első keretei között tudja elképzelni.²⁸ Vékás Lajos a „Nemzetközi magánjog elméleti alapjai” című monográfiájában lényegében ugyanazt fejtette ki, a közrend fogalmával kapcsolatban, mint amit Mádl Ferencel közösen írt könyvükben is írtak. Vékás ezen írásában is egyértelmű, hogy a közrend fogalma a jogrendszer fogalmán belül vehető fel: „Közismert,

²⁴ Kecskés László: „Jó lovassal a nyeregben a zabolátlan ló is megfigyelmezhető”. A közrend fogalmáról két bírósági határozat alapján. In: *Tanulmányok Dr. Földvári József professzor 80. születésnapja tiszteletére*. Szerk.: Gál István László–Hornyak Szabolcs. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2006, 143.

²⁵ Réczei László: Kollíziós jog. In: *Allam és Jogtudományi Enciklopédia*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1980, 2. kötet 1008; Kecskés László–Nemessányi Zoltán: Magyar közrend – nemzetközi közrend – közösségi közrend. *Európai Jog* 7. évf., 2007, szám, 24.

²⁶ Réczei i. h.

²⁷ Schnitzer, Adolf F.: *Handbuch des Internationales Privatrechts*. Basel, 1957, I. kötet, 237, hivatkozza Mádl Ferenc: *Külkereskedelmi monopólium nemzetközi magánjog*. Budapest, 1966, 254.

²⁸ Kecskés László: „Jó lovassal a nyeregben a zabolátlan ló is megfigyelmezhető”. A közrend fogalmáról két bírósági határozat alapján. In: *Tanulmányok Dr. Földvári József professzor 80. születésnapja tiszteletére*. Szerk.: Gál István László–Hornyak Szabolcs. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2006, 146.

hogy minden jogrendszernek van egy magja, amely arra hivatott, hogy az illető rendszer gazdasági társadalmi, politikai, erkölcsi alapjait közvetlenül védje, és egyúttal az adott társadalmi-jogi berendezkedés alapvető értékrendjét kifejezésre juttassa, legtöbbször alkotmányos elvek formájában. A jogrendszernek ez a – gazdasági, politikai, társadalmi, erkölcsi szempontból legérzékenyebb – központja természetesen kisugárzik a nemzetközi magánjogi tényállásokat érdemben szabályozó anyagi jogágakra, vagyis a polgári jogra, családi jogra, munkajogra (magánjogra) is: meghatározza e jogágazatok alapelveit, kijelöli értékrendjüket”.²⁹

A belső közrend és a nemzetközi közrend védelmi rétegei

A „belső közrend” fogalma áttevődött a 19. századi jogfejlődésben a nemzetközi viszonylatokba. A nemzetközi magánjogi gondolkodás 19. századi intenzívvé vált fejlődésének ebben igen komoly szerepe volt. Ebben a fejlődési szakaszban a közrend témája már nemcsak a belső jog problémája, hanem ennek nemzetközi vetületei is vannak. A közrend jogintézményének „belső közrendi” és „nemzetközi közrendi” síkjai többnyire párhuzamosan és egymást érintően működtek és működnek. Nyilvánvaló kölcsönhatások is megfigyelhetők a két egymástól csak elméletileg elkülöníthető rétegben. A fejlődést hozó impulzusokkal kapcsolatban, amikor a nemzetközi közrenddel összefüggésben voltak erősebbek, várni majd később tapasztalni lehetett azt, hogy a nemzetközi rétegben létrejött fejlődési eredmények beszűrődtek a belső jogok világába is. Ezen irányok hatására alakult ki a joggyakorlatban és a jogi elméletben a közrenddel kapcsolatos rendkívül összetett és bonyolult gondolatrendszer, amelynek egyes szálait tisztán visszabontani már nem könnyű.

A belső közrend és a nemzetközi közrend védelmi rétegeinek egyes természetűvé vált rendszere az európai integráció előrehaladtával érdekes fejlemé-

²⁹ Vékás Lajos: *A nemzetközi magánjog alapjai*. Budapest, 1986, 106.

nyeket hozott. Az Európai Unió közösségi jogában is körvonalazódó közrendi intézményben a nemzetközi közrend előtérbe került. A közrend integrációs jogi megjelenésében ellentétes irányokból ható módon ugyan, de szerepe van egyrészt a közösségi jognak a tagállami jogrendszerek irányában megfigyelhető egyre intenzívebbé válásának, főként a közösségi jog közvetlen hatályának és elsődlegességének elismerésével és kibontakozásával párhuzamosan – másrészt viszont ezzel ellentétes módon a tagállami jogrendszereknek a közösségi joggal szembeni védekező, védelmi technikáinak is.³⁰

A közrendre való hivatkozásokban hosszabb időn át a külföldi bírósági határozatok végrehajthatóságával szembeni felvetések voltak különösen gyakoriak. A választottbíráskodás nagymértékű elterjedésével összefüggésben azonban újabban már úgy tűnik, hogy a választottbíróági ítéletek állami bíróságok előtti érvénytelenítési eljárásai szolgálnak inkább tényanyaggal a közrend jogintézményének a fejlődéséhez. Legújában viszont érdekes módon ismét az figyelhető meg, hogy a mindenre elszánt rutinos ügyvédek elsősorban nem a választottbíróági ítéletek érvénytelenítésére koncentrálnak, hanem sokkal inkább a választottbíróági ítéletek végrehajtásának a megakasztására.

Nyilvánvalóan a Magyarországon is működő külföldi tulajdonban lévő agrárkereskedelmi felvásárlótársaságok és a mezőgazdaságban termelő magyar gazdák jogismereti, jogtudati szintje közötti vélt színvonalkülönbségre épített, vagyis a fedezeti vétel jogintézményének a magyar gazdák számára nyilvánvaló ismeretlenségét vette alapul a 2010. évi CL. törvény, amely az agrárpiaci rendtartásról szóló 2003. évi XVI. törvényt 2011. december 22-ei hatállyal erősen vitatható módon a következő szöveggel egészítette ki: „8/B. § A választottbíráskodásról szóló 1994. évi LXXI. törvény 55. § (2) bekezdés b) pontja szerinti közrendbe ütközőnek kell tekinteni az olyan választottbíróági

³⁰ Kecskés László–Nemessányi Zoltán: Magyar közrend – nemzetközi közrend – közösségi közrend. *Európai Jog* 7. évf., 2007, 3. szám, 25.

ítéletet, amely a maga termelte mezőgazdasági termény szolgáltatására elháríthatatlan külső ok (*vis maior*) miatt egészben vagy részben képtelen termelőt a hiányzó mezőgazdasági termény – teljesítés céljából való – pótlására, beszerzésére vagy helyette más szolgáltatás, illetve biztosíték nyújtására kötelezi.”

A közrend „liftszerű” mozgása a tagállamok és az Európai Unió joganyagainak rétegei között

A széles értelemben vett jogharmonizáció újabban megérint már jogbölcséleti tartalmú intézményeket is. Ilyen benyomás alakul ki az olvasóban az Európai Bíróságnak az elmúlt évtizedekben a közrend irányában megmutatkozó, egyelőre sporadikus érdeklődését, gondolatformálását tükröző ítéleteit tanulmányozva. A jelenleg nem túl nagy számú európai bírósági ítéletek füziére azt mutatja, hogy kialakulóban vannak az európai közösségi jogi közrendi fogalom intézményi kontúrjai.³¹ Ez magyar szempontból azért figyelemre méltó – és tanulságos is lehet –, mert a közrendről való magyar jogi gondolkodás rendkívül bizonytalannak mondható. A közrenddel kapcsolatos magyar jogi nézeteket különösen összekuszálta a már említett 2002. évi legfelsőbb bírósági ítélet.

Elméletileg összekapcsolható a közrendről való magyar jogi gondolkodás az Európai Unió közösségi jogában formálódó „közösségi közrend” fogalmával. A kapcsolódási lehetőségeket elemző vizsgálódások annak ellenére nem tűnnek feleslegesnek, hogy a közrend témájával kapcsolatban Magyarországnak direkt jogharmonizációs kötelezettségei nyilvánvalóan nem lesznek az Európai Unió irányába. Ez egyébként tisztán kiolvasható az Európai Bíróság azon felfogásából is, amely szerint nem az Európai Bíróságra tartozik, hogy meghatározza egy szerződő állam közrendjének a tartalmát, az viszont már az Európai Bíróság feladata, hogy ellenőrizze azokat a kereteket, amelyek között egy szerződő

³¹ Kecskés László–Nemessányi Zoltán: Magyar közrend – nemzetközi közrend – közösségi közrend. *Európai Jog* 7. évf., 2007, 3. szám, 21.

állam bírósága e fogalomra hivatkozással megtagadhatja egy másik szerződő állam bíróságától származó határozat elismerését.³² Ha tehát a tagállami közrend biztosítása nemzetközi relációkat is érint (nemzetközi közrend), és ezekkel összefüggésben vagy akár ezektől függetlenül közösségi jogi érintkezési pontokat is felvet (közösségi közrend), akkor a téma már az Európai Bíróság számára sem közömbös.³³

A közrend intézményének motívumai az elsődleges közösségi jogban a közösségi szabadságokkal összefüggésben több helyen is megjelennek. A közrendre történő utalás az áruk szabad mozgására vonatkozóan az EK-szerződés 30. cikkében, a munkavállalók szabad mozgásával kapcsolatban a 39. cikk (3) bekezdésében, a letelepedési, illetve (az 55. cikk utalása révén) szolgáltatási szabadság tekintetében a 46. cikkben, a tőke szabad áramlásával összefüggésben pedig az 58. cikk (1) bekezdésének b) pontjában. Ezek az eltérő megfogalmazású közrendi utalások lehetővé teszik a tagállamok számára, hogy bizonyos kivételes esetekben eltérjenek a közösségi jog szabályaitól, és nemzeti korlátozó intézkedéseket alkalmazzanak. A közrend általában nem tiszta jogi fogalomként jelenik meg ezekben a rendelkezésekben, hanem többnyire összekapcsolódva más fogalmakkal, olyanokkal, amelyek szintén erős közérdektartalommal rendelkeznek, és kiegészítik, súlypontoszák, tematizálják a közrend védelmét. Az Európai Bíróság gondolkodási stílusára amúgy általában is jellemző érdeklátó, érdekelemző szemlélet ezen a területen különösen erőteljesen megmutatkozik. A közrendhez kapcsolódó kifejezések a közbiztonság (a tőke szabad áramlásával összefüggésben), a közegészség (a munkavállalás szabadsága, a letelepedési és a szolgáltatási szabadság tekintetében), illetve a közérkölc, az emberek, az állatok és a növények egészségének és életének védelme, a művészi,

³² Lásd a Dieter Krombach kontra André Bamberski ügyben 2000. március 28-án hozott C-7/98. sz. ítélet 23. pontját.

³³ Kecskés László – Nemessányi Zoltán: Magyar közrend – nemzetközi közrend – közösségi közrend. *Európai Jog* 7. évf., 2007, 3. szám, 21.

történelmi vagy régészeti értéket képviselő nemzeti kincsek védelme, valamint az ipari és kereskedelmi tulajdon védelme (az áruk szabad mozgására vonatkozóan). Az EK magánjogi tárgyú irányelveinek szabályaival kapcsolatban is felmerült a közrend egyik dimenziójának, az imperatív szabályoknak a kérdése. Az Európai Bíróság előtti egyik eljárásban első pillantásra meglepő módon az vetődött fel, hogy az irányelvben szereplő és a tagállami jogba átültetett rendelkezések megkerülhetők-e jogválasztás révén, vagy azok imperatív szabályoknak minősülnek, amelyek feltétlen érvényesülésre tarthatnak igényt.³⁴

A közrend a közösségi jogban nem csupán az egyébként elsődlegességet élvező közösségi jogi szabályokkal szembeni nemzeti korlátozó intézkedések egyik fontos indokaként jut szerephez, hanem esetenként a más tagállamban született (polgári) bírósági ítélet elismerésének és végrehajtásának megtagadásához is vezethet (lásd az 1968-as Brüsszeli egyezményt és az azt felváltó 44/2001/EK rendeletet). Sőt ezen a szabályozási anyagon túlmutatóan, de mégis lényegileg ebbe a problémárétegbe illeszkedve olyan európai bírósági előzetes határozat is született, amely alapján a tagállami bíróság közrendbe ütközés miatt megtagadhatja az elsődleges közösségi versenyjogi szabályokkal ellentétes választottbírósági ítélet elismerését. Az EU közösségi jogában többfunkciójú a közrend intézménye. Gyakrabban a tagállamok nemzeti jogát preferálja, esetenként azonban ezt teszi a közösségi joggal is. A közrend a tagállami engedetlenség és a közösségi jognak a tagállami jogrendszerekkel szembeni elsődlegességének intézményi tengelye mellett, ahhoz kapcsolódóan folytonos mozgásban van. A különböző közrendvédelmi technikák „liftszerű” mozgást végeznek a közösségi jogi szint és a tagállami jogi szint között. Ennek során hol a tagállamok nemzeti jogrendszereinek bizonyos elemeit emelik fel és teszik relevánssá a közösségi jog rétegeiben, hol pedig a közösségi jog közvetlen hatá-

³⁴ Kecskés László–Nemessányi Zoltán: Magyar közrend – nemzetközi közrend – közösségi közrend. *Európai Jog* 7. évf., 2007, 3. szám, 28.

lyát, közvetlen alkalmazhatóságát és elsődlegességét hangsúlyozva, a közösségi jog bizonyos fontos elemeinek a tagállamok nemzeti jogrendszerébe való beépülését teszik karakteresebbé és félreérthetlenné.³⁵

A közrend a jogi szakirodalomban használt kifejezések értelmében, mint „zabolátlan ló”,³⁶ mint „vészkijárat”, mint „biztonsági szelep”³⁷ működik. Előállhat a jövőben olyan eljárási helyzet, hogy az Európai Bíróság, ha áttételesen is, de értékelheti a közrenddel kapcsolatban érvényesülő magyar joggyakorlat kereteit. Bízom benne: „Jó lovassal a nyeregben a zabolátlan ló is megfegyelmezhető.”³⁸ A közrend védelméhez hasonlítható funkciókat mutatnak a modern nemzetközi magánjogban a „különös kapcsolás”,³⁹ a „törvényes felelősségi jogi minimumok köre” intézményei is, az EU jogában pedig az „alapvető védelmi követelmények” intézménye, amelyet az Egységes európai okmány 1987. július 1-jei hatállyal vezetett be. Ebben a szabályozási körben az figyelhető meg tehát, hogy különböző jogterületek, jogi rétegek intézményei párhuzamosan,

³⁵ Kecskés László–Nemessányi Zoltán: Magyar közrend – nemzetközi közrend – közösségi közrend. *Európai Jog* 7. évf., 2007, 3. szám, 28.

³⁶ Egy régi híres megfogalmazás szerint a közrend „a very unruly horse, and when you once get astride it you never know where it will carry you” („egy zabolátlan ló, és ha felülünk rá, ki tudja, hová visz bennünket”). Richardson v. Mellish (1884) 2 Bing. 228, (1824–1834) All Er Rep. 258. Lord Denning viszont csaknem másfél évszázaddal később akként fogalmazott, hogy „With a good man in the saddle, the unruly horse can be kept in control” („Jó lovassal a nyeregben a zabolátlan ló is megfegyelmezhető”) Lord Denning, in: *Enderby Town Football Club Ltd. v. The Football Association Ltd.* 1971.

³⁷ Szászy István: *Nemzetközi magánjog*. Budapest, 1938, 107.

³⁸ Kecskés László–Nemessányi Zoltán: Magyar közrend – nemzetközi közrend – közösségi közrend. *Európai Jog* 7. évf., 2007, 3. szám, 21.

³⁹ A Wengler-féle „különkapcsolás”- („Sonderanknüpfung”) elmélet olyan – zömükben közjogias jellegű, de magánjogi viszonyokat érintő – jogszabályok külön kapcsolására és így alkalmazandó joggá tételére ad lehetőséget, amelyek a normál kapcsolással nem volnának alkalmazásra rendelkezhetők. A különkapcsolás révén aktivizált jogszabályok nem tartoznak ugyanis a kapcsoló szabályokban kijelölt jogrendszer normáihoz, de fontos, érdemi hatásuk van az adott tényállásra. Ez a gondolat éles vitákban ugyan, de utat tört magának az elméletben, meghódítani látszik a bírói gyakorlatot és legújabbban a törvényhozást is. Lásd: Mádl Ferenc – Vékás Lajos: *Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000, 68.

sőt egymást erősítően, koncentrációval hatnak a hazai, illetve a tagállami belső jog hatályban lévő szabályai védelme érdekében.

A „civilisztika” fogalmáról – a civilisztika rétegeiről

A tágabb értelemben vett polgári jog anyagával összekapcsolódó fogalmak között kevés bizonytalanabb eredetű és tartalmú van, mint a „civilisztika”. Már azzal is körültekintőnek kell lenni, hogy miként jelöljük ki helyét gondolkodási rendszerünkben. A „civilisztika” fogalma ugyanis a nemzetközi tudományos életben és kutatásban nem tekinthető általánosan bevettnek a polgári jog jogtudományi ágazatának megjelölésére, de még e tudományágazat alapfogalmaként sem fogadható el teljes mértékben, minden kritikát nélkülöző módon. Ha a „civilisztika” szót mint jogi nyelvi jelenséget próbáljuk körülhatárolni, akkor két, szorosan összekapcsolódó kiindulási pont kínálkozik. Az egyik az, hogy e kifejezésnek a külföldi, főként a német és az olasz szakirodalomban történő használata meglehetősen elterjedt. A kifejezés használata a francia és az angol (fr.: *science civilistique*, ang.: *civilistics* vagy *civilist science*) nyelvben leginkább a filológia, az irodalomtudomány és az esztétikátörténet területén elterjedt. A másik kiindulási pont pedig e jogi nyelvi jelenség vizsgálata során a tudományelmélet, illetve a logika egyik alaptételének alkalmazása, miszerint „*omnis de finitio negatio est*”, vagyis „minden meghatározás tagadás egyben”. A civilisztikával az a helyzet, hogy a több évszázados szakirodalom bődületes túlhajtásai alapján nemcsak azt nem lehet pontosan meghatározni, hogy mi a civilisztika, hanem még azt sem, hogy mi nem...

Ennek szellemében is érdemes megvizsgálni, hogy mely tudományterületekhez képest definiálható ellentételesen, azaz „*a contrario*” a civilisztika fogalma. Talán nem meglepő a tény, hogy e téren is komoly zavarok mutatkoznak. A civilisztika fogalma ugyanis megjelenik egyfelől a romanisztika,⁴⁰ a

⁴⁰ Kaser, Max: *Das römische Privatrecht. Erster Abschnitt*. München, Beck, 1971, 11.

pandektisztika,⁴¹ sőt még a 18. századra kialakult „Kriminalistik” ellentétpárjaként is,⁴² másfelől – ezekkel ellentétesen és ugyancsak következetlenül – olykor éppen a romanisztika,⁴³ illetve a pandektisztika⁴⁴ fogalmával azonosítják,⁴⁵ mint olyan jogtudományi ágazatot, amely a jus publicumot vizsgáló jogtudomány-ágazat, az úgynevezett „Publizistik”⁴⁶ komplex ellentétpárja.⁴⁷ Az anyagi és az alaki jog szembeállítására kapcsán elkerülhetetlen, hogy a „civilisztika” újabb ellentétpárja az eljárásjog-dogmatika, vagyis a processzualisztika legyen.⁴⁸ Mindezek mellett ismert a civilisztika fogalmának szembeállítására az „Európa-joggal”, EU-joggal is, például a fogyasztóvédelmi vagy a termékfelelősségi jogban.⁴⁹ De a zűrzavar még tovább fokozható, mutatja ezt, hogy a német jog-

⁴¹ Lásd például: Schwarz, Andreas Bertalan: Einflüsse deutscher Zivilistik im Auslande. In: *Symbolae Friburgenses in honorem Ottonis Lenel*. Leipzig, Tauchnitz, 1935.

⁴² Lásd például Schaffstein, Friedrich: *Die Europäische Strafrechtswissenschaft im Zeitalter des Humanismus*. Göttingen, Schwartz, 1954, 9; Neubecker, Friedrich Karl: Internationales Privatrecht auf deutsch-rechtlicher Grundlage. In: *Jahrbuch für den Internationalen Rechtsverkehr* 1912/13, München, 16.

⁴³ Lásd pl.: Bieback, Karl-Jürgen: Die öffentliche Körperschaft. In: *Schriften zum Öffentlichen Recht*. Bd. 286. Berlin, Duncker & Humblot, 1976, 117.

⁴⁴ Lásd a meglehetősen konfúz „nachpandektistische Zivilistik” és „gegenwärtige Zivilistik” fogalmat: Giaro, Tomasz: *Römische Rechtsarbeiten: ein Gedankenexperiment*. Frankfurt-am-Main, Klostermann, 2007, 325 és 554.

⁴⁵ Lásd pl.: Ogris, Werner: *Elemente europäischer Rechtskultur: rechtshistorische Aufsätze aus den Jahren 1961-2003*. Wien, Böhlau Verlag, 2003, 362.

⁴⁶ Lásd például: Stoerk, Felix: Über die juristische Methode. In: *Die Rechtswissenschaft als empirische Sozialwissenschaft: Biographische und Methodologische Anmerkungen zur Staatsrechtslehre*. Hrsg.: Winkler, Günther. Wien, Springer, 1999, 7 és 14–17.

⁴⁷ Hoke, Rudolf: Die Emanzipation der deutschen Staatsrechtswissenschaft von der Zivilistik in der 17. Jahrhundert. *Der Staat* 15, 1976, 211–230; hivatkozta: von Friedeburg, Robert: Officium in rempublicam. In: *Politik und Religion: Eigenlogik oder Verzahnung? Europa im 16. Jahrhundert*. Hrsg.: Robert von Friedeburg, Luise Schorn-Schütte. München, Oldenbourg Verlag, 2007, 38., 14. l.áb.

⁴⁸ Lásd például: Sternberg, Theodor: Aktionenwissenschaft und Prozesswissenschaft. In: *Zur Methodenfrage der Rechtswissenschaft und andere juristische Schriften*. Berlin, Duncker & Humblot, 1988, 165–182. A jóval régebbi irodalomból lásd pl.: Kuntze, Johannes Emil: *Die Lehre von den Inhaberpapieren: Oder Obligationen au porteur, rechtsgeschichtlich, dogmatisch und mit Berücksichtigung der deutschen Partikularrechte dargestellt*. Leipzig, Hinrichs, 1857, 259–260.

⁴⁹ Giaro, Tomasz: Römisches Recht, Romanistik und Rechtsraum Europa. *Jus Commune* 22, 1995, 13.

tudomány osztályozó hajlama olyan túlhajtott kategóriákat is ismer, mint: német romanisztika, romanista germanisztika, illetve germanista civilisztika és jogi germanisztika.⁵⁰ Igen fontos azonban leszögezni, hogy a civilisztika fogalma a párokként mutatkozó tudományos irányzatokkal egyidős, tehát ezekhez képest való meghatározása nem utólagos behatás eredménye. A romanisztika, a pandektisztika és a kriminalisztika 19. századi fogalmainak tartalmához képest a civilisztika kortárs fogalom. Értelem szerint ezért a civilisztika nem állítható a kanonisztika ellentétpárjaként – noha erre is van példa⁵¹ –, mert a kánonjog kora középkori kialakulása idején a „civiljog” fogalma volt használatos és nem a jóval későbbi megjelenésű „civilisztika”.

Ezek előrebocsátása után a következő megállapítások adódnak:

- A civilisztika: nem romanisztika. Ebben a – ha úgy tetszik – paradigmában a magánjogtudomány egyik legfőbb történeti ágazatával állítják szembe a civilisztikát mint az élő magánjog tudományát.
- A civilisztika: nem pandektisztika. Ebben az összehasonlításban pandektisztikaként a kodifikálatlan magánjog áll szemben a kodifikációra szánt vagy a már kodifikált magánjoggal. Ebben az értelemben tehát a civilisztika a kódexszerű tételesjogként megjelenő magánjog tudománya.
- A civilisztika: nem kriminalisztika. Eszerint a civilisztika minden olyan jogforrás vizsgálatának a tudománya, amely nincsen közvetlen összefüggésben az állam büntető hatalmának érvényesítését szolgáló, jogi és nem jogi, fő- és segédtudományokkal. Utóbbiak összefoglaló

⁵⁰ Schäfer–Frank Ludwig: *Juristische Germanistik: eine Geschichte der Wissenschaft vom einheimischen Privatrecht*. Frankfurt-am-Main, Klostermann, 2008, 22–25.

⁵¹ Lásd például: Dilcher, Hermann: *Die Theorie der Leistungstörungen bei Glossatoren, Kommentatoren und Kanonisten*. Frankfurt-am-Main, Klostermann, 1960, 36–37.

elnevezéseként ugyanis a német jogtudományban több helyütt előfordul a „Kriminalistik” kifejezés.

- A civilisztika: nem publicisztika. Ebben az összefüggésben mindaz a civilisztika tudományágazatához tartozik, ami nem tartozik a közjog legszélesebb értelemben vett tárgykörébe. A modern értelemben vett „jus publicum” tudományának, pontosabban a közjogi dogmatikának⁵² az elnevezése a német terminológiában: „Publizistik”.

E rövid tudománytörténeti vázlatból is világosan kimutatható bizonytalanságok miatt nem különösebben meglepő, hogy a hazai jogtudományban, jogalkotásban, illetve joggyakorlatban sem tekinthető rögzültnek a civilisztika fogalmának a tartalma. Ez annál is inkább problematikus, mert ugyanakkor a civilisztika könnyeden elegáns, latinus hangzású kifejezését a jogászság, vagyis a jogalkalmazó, az elméleti jogász, de még az olykor jogvégzett jogalkotó is igen közkedvelt módon széles körben és meglehetősen magabiztossággal alkalmazza: gyakran zavaró, minden elvi alapot nélkülöző módon. A Magyarországon széleskörűen használt és hivatkozott 1899. évi kiadású, ötkötetes „Magyar jogi lexikon”, amelyet Márkus Dezső királyi törvényszéki bíró szerkesztett, számos szakférfiú közreműködésével, egyáltalán nem tartalmazza a civilisztika kifejezést.⁵³ Az éppen száz évvel később, 1999-ben kiadott Jogi lexikon „civilisztika” címszót szintén nem tartalmaz, viszont a „civiljog” címszó zárójelben szereplő szópárjaként lényegében olyan tartalmat kap, miszerint a civiljog (civilisztika) a polgári jog és rokon jogágai összefoglaló fogalmaként használatos.⁵⁴ Számos ok-

⁵² Jestaedt, Mathias: „Öffentliches Recht” als wissenschaftliche Disziplin. *Das Proprium der Rechtswissenschaft*. Hrsg.: Engel, Christoph, Schön, Wolfgang. Tübingen, Mohr Siebeck, 2007, 247–248.

⁵³ Márkus Dezső (szerk.): *Magyar jogi lexikon*. I–V. kötet. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. 1899.

⁵⁴ Lamm Vanda–Peschka Vilmos (főszerk.): *Jogi lexikon*. Budapest, KJK–Kerszöv, 1999. 109; Lamm Vanda (főszerk.): *Jogi lexikon*. Átdolgozott és bővített kiadás. Budapest, Complex Kiadó, 2009, 130.

tatási vagy ismeretterjesztő jellegű kötet is tartalmazza címében a „civilisztika” szót a magyar jogirodalomban, ezeknek azonban sajnálatosan az a közös jellemzőjük, hogy a szerzők és a szerkesztők általában meg sem próbálkoznak a civilisztika fogalmának a magyarázatával, illetve a címek szóhasználatának az indokolásával. A civilisztika kifejezés részletesebb magyar jogi szemléljét célszerű a polgári jogi kodifikációról szóló 1050/1998. (IV. 24.) Korm.-határozattal kezdeni. Eszerint: „A felülvizsgálat közvetlen célja egy korszerű, a nemzetközi gyakorlatnak és elvárásoknak is megfelelő Polgári Törvénykönyv megalkotása, amely a gazdaság alkotmányaként, a civilisztika alaptörvénye lesz. [...] Az új Ptk. legyen az 1990-től készült törvények szintézisével a civilisztika terén a rendszerváltás folyamatának egyfajta kodifikációs lezárása, összegzése.” Lényegében összhangban van ezzel az új Polgári törvénykönyv megalkotásáról szóló 1129/2010. (VI. 10.) Korm.-határozat preambuluma is, amely szerint: „[...] az új Polgári Törvénykönyv korszerű [...] törvénymű legyen, amely képes betölteni a civilisztika alaptörvényének szerepét”. Az 1990. évi politikai rendszerváltozást követő évektől működött az Igazságügyi Minisztériumban Civilisztikai és Gazdasági Jogi Főosztály, majd az Igazságügyi és Rendészeti Minisztériumban Civilisztikai, Kodifikációs és Nemzetközi Magánjogi Főosztály. Említhetők továbbá például a bírói gyakorlat különböző ügyviteli és egyéb belső szervezeti szabályzatai. Újabbban az OBH-nak az ügyek ésszerű időn belül való elbírálása biztosítása érdekében az eljáró bírók kijelöléséről szóló 27/2012. (XII. 29.) számú utasítása, amely a civilisztikai ügyszakot a büntető ügyszakkal szembeállítva a polgári és gazdasági ügyekben eljáró bírók ügyszakával azonosítja [3. § (3) bek.]. Ugyancsak említést érdemelhet, hogy például a jogi szakvizsga úgynevezett civilisztikai blokkjának tárgyai között a polgári jog mellett szerepel a polgári eljárásjog, nincs benne foglalva ugyanakkor például a munkajog, amely a közjogi blokk része. Ezekhez hasonlóan – további részletek nélkül – megjegyezhető, hogy a hazai jogi felsőoktatásban működő civilisztikai oktató- és kutatóintézetek tanszéki vagy csoportos struktúrája sem mutat átláthatóan tiszta képet. Végül, a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóköz-

pontjának a Hivatalos Értesítő 2011. évi 60. számában megjelent alapító okiratából is érdemes idézni. Eszerint a kutatóközpont és intézetei – a jogszabályban meghatározott közfeladataik ellátása körében – kutatási alaptevékenységként kiemelten foglalkoznak a következő tudományterületekkel és kutatási feladatokkal: „A jogtudomány területén [kutatásokat folytat] elsősorban az alkotmányjog, a bűnügyi tudományok, a civilisztika, az emberi jogok, az európai jog, a jogelmélet, a közigazgatási jog, valamint a nemzetközi köz- és magánjog területén.” A civilisztika kifejezésnek így módon való elvtelen, zavaros használata önmagában természetesen nem több mint a Karinthy-féle „szép, de haszontalan szivárvány”.⁵⁵

A meglehetősen zavaros terminológiai öszkép ellenére egyértelmű, hogy a civilisztika fogalomkörébe tartozik a magyar jogi kultúrában a polgári jog, a polgári eljárásjog, a nemzetközi magánjog (kollíziós jog), a családjog és a munkajog. A civilisztika tágabb vonzáskörébe tartoznak az említett jogágakon kívül olyan egykoron relatíve önállósodott jogterületek, mint amilyen a kereskedelmi jog és a gazdasági jog, valamint a szövetségi jog volt, illetve amilyen a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga és a nemzetközi polgári eljárásjog. Ennek a tekintélyes mennyiségű anyagnak a középpontjában egyértelműen a polgári jog áll. A polgári jog centripetális jellegű eszmei, elméleti, tudományos kohéziós ereje érvényesül – igaz, eltérő erősséggel és módon – a felsorolt jogágakkal és relatíve elkülönült jogterületekkel kapcsolatban. A polgári jognak egyik értelmezési jellegű alapelve, a magyar Polgári törvénykönyv szövegében 1993 óta benne lévő úgynevezett „quebeci klauzula” jogalkotási és jogalkalmazási értelemben is erősítette a Polgári törvénykönyv hatását a szélesebb értelemben vett civilisztikai jogterületekre. Ez a hatás az új Polgári törvénykönyv hatálybalépésével várhatóan letisztultabbá váló viszonyok között tovább erősödhet. Ebben az optimista várakozásban szerepe van annak az egységes polgári jog képnek

⁵⁵ Karinthy Frigyes: *Az ütközet*; Benke József: *A civilisztika fogalmáról*. Kézirat, Pécs, 2013, 1–3.

és koncepciónak, amelyre az új kódex épül, és a kodifikált anyag kiérlelt, magas szintű szakmai színvonalának is.

A magyar jogfejlődésben a polgári jog magába építette a kereskedelmi jogot, a gazdasági jogot, a családjogot, elengedte viszont magától a munkajogot. Úgy tűnik, a munkajognak ez nem tett jót.

Sajátosan úgy alakult Magyarországon, hogy a kereskedelmi jog 1875-ben (1875. évi XXXVII. tv.), a családjognak az adott időben megfelelő házassági jog 1894-ben (1894. évi XXXI. tc.), a polgári eljárásjog pedig 1911-ben (1911. évi I. tc.) kodifikálva lett, a polgári jog viszont egészen 1959-ig nem (1959. évi IV. tv.). Ezért Magyarországon a polgári jog hosszú időn keresztül csak tudománytörténeti értelemben hatott a civilizisztika egyéb területeire, kodifikációtörténeti értelemben viszont nem. Ez a helyzet a második világháború után az egypárti szocializmus korszakában egy időre újra erősítést kapott, hiszen a polgári eljárásjogot és a családjogot az 1950-es évek elején újrakodifikálták. A kereskedelmi jogot viszont a polgári jog felszívta, és ezzel megszüntette.³⁶ A kereskedelmi jog hajdani anyaga a második világháború utáni két és fél évtizedben elmállóvá vált, lemorzsolódott, polgári jogi szabályozásokba került, mígnem a gazdasági társaságokról szóló 1988. évi VI. tv. megalkotásával és bizonytalan vonalú időről időre ismétlődő módosítgatásaival, igaz, szűkebb tárgyi tematikával, újjáéledt egy időre annak hajdani koncepciója, de mint bebizonyosodott, csak átmenetileg.

A magam részéről értelmetlennek tartom a kereskedelmi jog jövőjéről gondolkodást akár szubjektív értelemben a kereskedői minőségre, akár tárgyi értelemben a kereskedelmi ügyletekre koncentrálva. Alaki jogi értelemben viszont fontosnak tartom a kereskedelmi jogias szemléletet a szerződések gyor-

³⁶ Eörsi Gyula: A magyar civilizisztika 30 éve. *Gazdaság- és Jogtudomány: a Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának Közleményei.* 9. kötet, 1975/3–4. sz. 303.

sabb, hatékonyabb teljesítésének, végrehajtásának kikényszerítése érdekében. Ez volt az a gondolat, amely annak idején sok országban létrehozta a kereskedelmi bíróságokat és a választottbíráskodás intézményét.⁵⁷

A gazdasági jog koncepciójának Magyarországon csak egy nagyon rövid mozzanata volt. 1945 és 1948 között oroszul még nem tudó, marxizmust tanuló és a gazdasági jogot inkább módszereknek, semmint jogágnak tekintő, az egykori Szladits-iskola által is tisztelt Kuncz Ödönre és társaira emlékező jogászok alakították ki a gazdasági jog itteni elméletét és ennek fogalmi- rendszeri keretébe igyekeztek behelyezni a nap mint nap jelentkező újat. Eörsi szerint 1946 körül ezzel indult a magyar szocialista civilisztika, mert a polgári jognak abban az időben még utol kellett érnie a saját korát.⁵⁸ Magyar gazdasági jog olyan értelemben, ahogyan az a weimari Németországban kialakult, és a hitleri Németországban is tovább élt, vagy ahogyan az az 1920-as évek Szovjetuniójában, mint a szocialista jog produktuma létrejött, Magyarországon nem létezett.⁵⁹ Magyarországon nem volt érdemi gazdasági jogi elmélet, csak az erre utaló kifejezés létezett, amelyen egyfelől a gazdasági vonatkozású tételes joganyagot, másfelől az ezen joganyagot a jogász szakmával és a gazdaság területén dolgozó nem jogász szakemberekkel ismertető szakirodalmat értették.⁶⁰ Egyvalaki volt csak, aki elméleti igénnyel próbált meg foglalkozni a gazdasági joggal: Vadas György, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének első igazgatója. Neki ez később igazgatói állásába és tudományos karrierjébe került. 1950-ben a Népszava Kiadónál jelent meg „A gazdasági jog vázlata” című könyve.

⁵⁷ Kecskés László: *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben*. HVG-ORAC, Budapest, 2009, 166–167.

⁵⁸ Eörsi Gyula: A magyar civilisztika 30 éve. *Gazdaság- és Jogtudomány: a Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának Közleményei*. 9. kötet 1975/3–4. sz., 306–307.

⁵⁹ Kálmán György: A gazdasági jog problematikája Eörsi Gyula műveiben. In: *Eörsi Gyula Emlékkönyve*. Szerk.: Sárközy Tamás–Vékás Lajos. HVG-ORAC, Budapest, 2002, 41.

⁶⁰ Kálmán György: A gazdasági jog problematikája Eörsi Gyula műveiben. In: *Eörsi Gyula Emlékkönyve*. Szerk.: Sárközy Tamás–Vékás Lajos. HVG-ORAC, Budapest, 2002, 42.

A gazdasági jog sorsa Magyarországon azonban már három évvel korábban, 1948-ban eldőlt. Eörsi sajnálkozott is, hogy ez nem valódi tudományos vitában történt. Akként emlékezett, hogy „[a]z ítéletet azonban nem egy szerkesztő hozta meg, hanem követek, akik a Hévízi-tó partján kihirdették, hogy a gazdasági jog a húszas és harmincas években a szocialista építészellenfeleinek a műve volt. A gazdasági jog kommunistái maguk számolták fel a gazdasági jogot”.⁶¹ Kálmán György minderről részletesebben tudósított. Leírta, hogy 1948-ban több jogászszervezet egyesítésével megalakult a Magyar Jogász Szövetség, és ez alkalomból Hévízen nagyszabású konferenciát rendeztek külföldi jogászdelegációk részvételével. A konferencia szokás szerint szekciókban zajlott, és gazdasági jogi szekció is volt. A szovjet delegáció vezetője, a jogteoretikus Manykovszkij professzor meglepetéssel értesült a programból és a szekció létezéséről. Figyelmeztette is a konferencia szervezőit, valamint a jogász közélet jelen lévő vezetőit, hogy a Szovjetunióban a gazdasági jogot, mint trockista, szocializmusellenes irányzatot, az 1930-as években elvetették.⁶² Az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságában 1951. július 5-én lefolytatott vitába az akkor még mindig csak 29 éves Eörsi Gyula is bekapcsolódott. Támadta Vadas György nézeteit. Fő érve az volt, hogy a gazdasági joganyagnak a politikai gazdaságtan rendszerében való tárgyalása egyáltalán nem segíti elő az alap- és a gazdasági joganyag kölcsönhatásának a bemutatását.⁶³ Ettől kezdve Eörsi Gyula munkásságának állandó, stabil alapvonala volt a polgári jog egységének a védelmezése és a gazdasági jog önállóságának a tagadása.

⁶¹ Eörsi Gyula: A magyar civilisztika 30 éve. In: *Gazdaság- és Jogtudomány: a Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának közleményei.* 9. kötet, 1975/3–4. sz. 307.

⁶² Kálmán György: A gazdasági jog problematikája Eörsi Gyula műveiben. In: *Eörsi Gyula Emlékkönyv.* Szerk.: Sárközy Tamás – Vékás Lajos. HVG-ORAC, Budapest, 2002, 42.

⁶³ Érdekes volt a gazdasági jogi vitában Világhy Miklós szerepe is. Ő 1950-ben tartott előadásában „Alkotmányunk és a gazdasági jog” címmel a gazdasági jog mellett érvelt, egy évvel később 1951-ben megjelent „A gazdasági jog problémája” című könyvében viszont teljesen elvetette a gazdasági jog koncepcióját. Lásd: Kálmán György: A gazdasági jog problematikája Eörsi Gyula műveiben. In: *Eörsi Gyula Emlékkönyv.* Szerk.: Sárközy Tamás – Vékás Lajos. HVG-ORAC, Budapest, 2002, 43, 47.

A családjognak a polgári joggal szembeni önállóságát egyéb érvek mellett nagyrészt a burzsoá család és a szocialista család közötti alaptalan és vállalhatatlan etikai megkülönböztetésre építették. Az új magyar Polgári törvénykönyv ezt a lehetetlen helyzetet látványosan felszámolta. Az új magyar Polgári törvénykönyv anyagának részévé lett a családjog szabályozása is.

A magyarországi egypárti szocialista jogfejlődésben az 1960-as évek elejétől a kollektívizmus előtérbe kerülése folytán a munkajog kapott egy valódi esélyt a polgári jogtól való önállósulásra. Eörsi Gyula annak idején az önállósodás előmozdítása érdekében biztatta is és korholta is a munkajogászokat. Az 1970-es évek közepén is azon kesergett, hogy a magyar munkajogászok még mindig nem vágták el teljesen a köldökzsinórt, nem szakítottak az egyéni munkaviszonytól való kiindulással. Nem találták az utat a polgári jogtól való függetlenedéshez. A majdani átfogó munkajogi elméletnek csak olyan részletkérdéseit dolgozták ki, mint az érvénytelenség eltérései a polgári jogi érvénytelenségtől vagy a munkajogi felelősség specifikumai. Bizonyos olyan eredményekig is eljutottak, amelyek már csak egy új átfogó elméletben lettek volna elhelyezhetők. A kiindulópont Weltner Andornak a vállalati kollektíváról szóló, 1962-ben megjelent monográfiája volt. Weltner azóta jelentősen tovább is ment – írta Eörsi 1977-ben –, anélkül azonban, hogy az „ugrást” megtette volna.⁶⁴ Ugyanabban az időben, 1976. október 11-én Pécsen, a Pécsi Akadémiai Bizottság szervezésében a vállalati törvényről tartott előadásában pedig úgy fogalmazott Eörsi Gyula, hogy „a magyar munkajogászok közül kétségtelenül Weltner elvtárs tart legelől, de ő is évek óta csak toporog a tudomány kapujában”. Ma már jelentősnek mondható a munkajog polgári jogtól való eltávolodásának mértéke, de ennek eredményei meglehetősen ellentmon-

⁶⁴ Weltner Andor: *A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia*. Budapest, 1962; Eörsi Gyula: *Jog – Gazdaság – Jogrendszer-tagozódás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, 127.

dásosak. Nem lehet nem észrevenni, hogy a magyar munkajog a polgári jogtól eltávolodva dogmatikátlanná vált.

A civilizztika jogági rétegeinek külső és belső szemlélete – a polgári jog és a polgári eljárásjog viszonyának újszerű jogbölcseleti megközelítése

Eörsi Gyula, miután az „Összehasonlító polgári jog” című 1975-ben megjelent nagymonográfiájában látványosan különbséget tett az aktív adaptációs jogfejlődés eredményeként kialakuló joganyagok és az aktív adaptációs jogfejlődés hiányában kialakuló joganyagok rétegei között, valamint a szerves recepciós, illetve a szervesetlen recepciós módszerű külföldi jogátvételek eredményeként végbemenő jogfejlődési folyamatok között, ugyanebben a könyvében kimutatta az aktív adaptáció hiányában és/vagy a szervesetlen recepció eredményeként kialakuló jogmegkettőződési jelenségeket is a különböző polgári jogi rendszerekben. Két évvel később, 1977-ben a „Jog – gazdaság – jogrendszer-tagozódás” című rövid kötetében⁶⁵ érdekes szempontokat adott a civilizztika egyes jogági rétegeinek külső és belső szemlélettel történő megismeréséhez.

Gondolatmenetének kiindulása az volt, hogy a közfelfogás az anyagi jogi viszonyokat tekinti belső viszonyoknak és az eljárási jogi viszonyokat külső viszonyoknak. Külső szemléletben, tehát amikor a társadalom felől tekintünk a jogra, az anyagi jog a belső, az eljárási jog pedig a külső. Innen nézve a peres eljárás azokat a formákat adja, amelyek közepette a tartalmi jogvita lezajlik. Az anyagi jogi vitának (de nem magának az anyagi jognak!) a formája az eljárás. Ha viszont nézőpontot váltunk, már nem ilyen egyszerű a helyzet. A tartalom és a forma viszonya ugyanis nem mentes a többértelműségtől. A ruha tartalma az azt viselő ember vagy a szövet? A megtömött pipáé a dohány vagy a rózsagyökér? Más-más értelemben mind a kettő. Az eljárási jognak, a ruhának,

⁶⁵ Eörsi Gyula: *Jog – gazdaság – jogrendszer-tagozódás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 1–135.

a pipának van saját homogén tartalma: az eljárási viszony, a szövet, a rózsagyökér. De van idegen, tőle heterogén tartalma is: az anyagi jogi vita, az ember, a dohány. A saját tartalmával belső viszonyban van, az idegen tartalmával külső viszonyban. A jog homogenitása szempontjából az anyagi jog és az eljárási jog joggilag különemű (ez persze nem zár ki kölcsönhatásokat közöttük). Azóta, hogy összeolvadtságuk megszűnt, mindkettőnek van relatíve önálló történelme és intézményrendszere. Ahogy a jog a gazdaságtól impulzusokat kap, úgy az eljárási jog is kap impulzusokat az anyagi jogi viták alapjául szolgáló anyagi jogtól. Az ember magassága, kövérsége kívülről határozza meg a ruhát, a szövet belülről. Az anyagi jog a jog oldaláról szemlélve valójában nem tartalom, hanem külső az eljárási joghoz mint belsőhöz képest, mert a gazdaság az anyagi jogban transzformálódik joggá, míg az eljárási jog tisztán jog, lévén magára a jogra vonatkozik. Belső szemléletben, amikor a jogon belülről és nem a társadalom felől vizsgálódunk, az eljárási jog a belső és az anyagi jog a külső. Az előbbi olyan jog, amely közvetlenül a jogra vonatkoztatott, az utóbbi pedig olyan, amely közvetlenül a társadalomra. Ez ugyanúgy igaz, mint az, ha külső szemléletben az ellenkezőjét állítjuk, miszerint a társadalom felől nézve az anyagi jog a belső és az eljárási jog a külső.⁶⁶ Ezt persze a tárgyalóteremben egy adott pillanatban egy rögtön eldöntésre szoruló eljárási jogi kérdéssel szembesülő bírónak vagy ügyvédnek hiába is magyaráznánk. Nekik ugyanis nehéz sürgős szakmai döntési helyzetekben az eljárási jog a belső. Ez egyértelmű.

Választottbíróként magam is meglepődtem, hogy Eörsi Gyula imént felvázolt absztrakcióinak joggyakorlati jelentősége is lehet. Egymáshoz kapcsolódó és részben egymást átfedő tényállási elemek alapján időben elkülönülten több választottbírói eljárás is zajlott. A korábban indult eljárások ítélettel zárultak. Az ezek után indult újabb eljárásban pedig részben azonos felek között az elévülés kérdéseivel kombináltan vetődött fel a beszámítás, valamint a szer-

⁶⁶ Eörsi i. m. 12–14.

ződéses főszoolgáltatás és ehhez viszonyítottan a kamatszolgáltatás járulékos jogi természetének a problémája. Ebben az eljárásban az egyik fél azt a gondolatot helyezte előtérbe, hogy az első választottbírói ítélet meglehetősen szűkszavú volt a kamattal kapcsolatban, ezzel az indokolásban érdemben nem foglalkozott, továbbá a kamatigény esedékességéről sem rendelkezett, mivel a szerződés megszűnésének konkrét időpontját sem határozta meg az ítélet. Az utóbbi kérdések csak később tisztázódtak, és így az ügyfűzér utolsó eljárásában a választottbírói ítélet kialakításánál alapvető jelentőségű volt, hogy az eljáró tanács a jogalkalmazás elemi logikai folyamatában az eljárási jogi kérdésekkel foglalkozik-e előbb az eljárási jogot tekintve belsőnek, vagy pedig az anyagi jogi kérdésekkel, abból kiindulva, hogy az anyagi jog a belső. Ebben az eljárásban is megjelent tehát az a kérdés, hogy az eljárási jog és az anyagi jog viszonylatában melyik a külső és melyik a belső jogi réteg.

A nemzetközi magánjog és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga

Eörsi Gyula a „Jog – Gazdaság – Jogrendszer-tagozódás” című kis monográfiájában, annak utolsó fejezetében megpróbálkozott azzal is, hogy a szakterületei közé nem tartozó nemzetközi magánjogot is értelmezze „külső” és „belső” szemlélettel. Tartott is némileg ettől a feladattól. Azt írta, hogy „[a]lkalmazva mindenre az ebben a tanulmányban használt kategóriákat, be kell vallanunk, hogy meglehetősen bonyolult képet kapunk. [...] A kollíziós jog »belső«, a jogra vonatkoztatott autonóm viszonyokra vonatkozik, amelyeknek a Párisalmája a polgári jogtól eltérően nem egy jogviszony lebonyolítása, hanem az igazságszolgáltatás impériuma, és amelyek nem áruviszonyt tükröznek”.⁶⁷ Ezt az erősen vitatható, a nemzetközi magánjog lényegének teljes meg nem értéséből adódó megállapítást ráadásul könyvében egy oldallal előrébb megelőzi egy

⁶⁷ Eörsi i. m. 135.

olyan sommás, jövőbe mutató kijelentés, amelynek valótlanágát a legutóbbi három évtized jogfejlődése látványosan cáfolta. Eörsi 1977-ben azt írta, hogy „[a] gazdasági integráció alighanem megszüntette annak lehetőségét, hogy a tág értelemben vett »nemzetközi magánjog« területén jogágazat képződjék”.⁶⁸

Azóta azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzetközi magánjog mint jogág (legalábbis a kontinentális Európában feltétlenül) képes volt kereteit rugalmasan kitágítani és befogadni, magába építeni a globalizálódó külgazdasági jogi, jogintézményi fejleményeit. Ráadásul újabban kialakulóban van a kollíziós jognak egy magasabban strukturálódott rétege, a „megakollíziós jog” is, amely a gazdasági integrációk, a nemzetközi szervezetek közötti szinten is keresi a jogi megoldásokat a jogösszetütközésekre.

Eörsi Gyula, aki inkább csak távolról és talán nem is mindig teljesen őszintén tisztelte a nemzetközi magánjogot, a hajdani KGST jogi anyagaival foglalkozva viszonylag már korán, a KGST Komplex Programjának 1971. évi elfogadását követően körvonalazott egy, a nemzetközi gazdasági kapcsolatokkal foglalkozó kutatási irányt. Hangsúlyozta, hogy az ezen a területen folyó munka nem egy korábbi tevékenység folytatása és magasabb szintre emelése, hanem teljesen új kutatási terület. Ráadásul egyebek mellett még egy ma is ijesztőnek tűnő feladatot, „a nemzetközi szocialista tulajdonjog” intézményrendszerének a megalkotását is célul tűzte a nemzetközi gazdasággal összefüggő jogterületen munkálkodó jogászok elé, akiknek tevékenységével nem volt teljesen elégedett: „A gyakorlatnak már az eddig idevágó munkák is nagy segítséget nyújtottak, de az elméletnek még csak az építőköveit gyűjtik vagy legfeljebb első hipotéziseit alkották meg.”⁶⁹ Így aztán nem meglepő, hogy az MTA 150 éves fennállása alkalmából 1975. szeptember 29-én tartott felolvasótúléson „A ma-

⁶⁸ Eörsi i. m. 134.

⁶⁹ Eörsi Gyula: A magyar civilizisztika 30 éve. *Gazdaság- és Jogtudomány: a Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának közleményei.* 9. kötet, 1975/3-4. sz., 309.

gyar civilisztika 30 éve” című előadásában a nemzetközi gazdasággal kapcsolatos kutatásokról általánosan értékelően csak annyit említett, hogy „ennek a jogterületnek a művelése még nem ért el arra a fokra, hogy elméletileg ragadja meg az egész kérdéskomplexust és számottevően kihasson az egész civilisztika fejlődésére”.⁷⁰ Hamarosan felgyorsultak azonban az események. 1976-ban az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottsága a tudományági helyzetfelmérés keretében Mádl Ferenc előterjesztése alapján továbblépésre biztatott mind az oktatás, mind a tudományos kutatás tekintetében, észlelve azt, hogy a nemzetközi gazdasági tevékenységgel kapcsolatos joganyagot „a szükséges komplexitással egyetlen hagyományos jogág sem fogja át, részben a határok tisztázatlansága, részben kapacitás okából, de leginkább azért, mert az adott joganyag egyrészt mennyiségi, másrészt elméleti-rendszertani okokból a maga komplexitásában a hagyományos jogágakban és diszciplínákban nem is férhet el”.⁷¹

„A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga” elnevezés bevezetése a magyar jogi szóhasználatba és fogalomtárba Mádl Ferenc eredménye volt. 1978-ban megjelent „Összehasonlító nemzetközi magánjog – A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga”⁷² című tudományos monográfiájában hosszabb vívódást és elemzést követően jutott el ennek a kifejezésnek a használatáig. Babits alapján is közelített a nehéz felismerésig, mondván, hogy „[a] szavak bölcsebbek a gondolatnál”.⁷³ A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának gondolata, fogalma azóta is jelen van a magyar jogéletben és a jogirodalomban, jóllehet a kifejezést alkotó szavak jelentése időről időre értelmezésre, újraértelmezésre szorul. Önálló jogági létét senki nem állítja ennek az anyagnak, de számolnak vele, mint egy relatíve elkülönülő jogterülettel. A nemzetközi kapcsolatok jogának az az alapvető

⁷⁰ Eörsi i. h.

⁷¹ Mádl Ferenc: *Összehasonlító nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978, 233.

⁷² Mádl i. m. 169.

⁷³ Babits Mihály: *Könyvről Könyvre*. Budapest, Magyar Helikon, 1913, „Minden a szón múlik” című rész, 184.

problémája, hogy egy különböző gyökerekről eredő eklektikusan összeállított, összehordott elemekből álló anyag, amelynek teljes konzisztenciahiánya van. Alig hasonlítható a nemzetközileg széleskörűen ismert *lex mercatoria* anyagához is. Az igaz, hogy a *lex mercatoria* is van jelentős konzisztenciadeficitje, de szemben a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának anyagával, valamilyenre azért mégis koherens. Ráadásul a *lex mercatoria* szűkebb tematikájú, lévén tárgyi magva alapvetően a szerződési jog. A *lex mercatoria* intézménytörténetileg és elmélet-történetileg kapcsolatban van, illetve fejlődése során kapcsolatban volt bizonyos kereskedelmi jogi irányzatokkal. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának nincs köze a kereskedelmi jogi felfogásokhoz, de még a gazdasági jogi elméletekhez sem, jóllehet a hajdani szocialista nemzetközi gazdasági jogi elméletektől való elhatárolását Mádl Ferenc is fontosnak tartotta. Főként a szovjet Boguszlavszkij szocialista nemzetközi jogától és az egykori jugoszláv Blagojevics általánosabb értelmű nemzetközi gazdasági jogától.⁷⁴

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga kiváló tudományos pillanatfelvétel volt egykoron Magyarországon és a többi közép-kelet-európai ország belső jogrendszereinek korabeli nemzetköziesedéséről és különböző nemzetközi szervezetek és integrációk jogi rezsimjeibe való behelyeződéséről. Az elméletben azonban nyomot hagyott a kényszerű kiindulási helyzet, a KGST-meghatározottság. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga egy óriási terjedelmű, heterogén szabályozási anyagot próbált meg felölelni, Mádl Ferenc szavaival élve „égi mássá” formálni. Ennek a hatalmas anyagnak olyan jogforrási összetevői voltak, mint például a KGST, az EGK, az ENSZ, az OECD, a GATT, az UNCTAD, az ILA, az ICC, az UNIDROIT és az UNCITRAL. Olyan nagy tekintélyű vagy nagy érdekérvényesítő képességű szervezetek ezek, amelyek joganyagaikat nem akarták feltétlenül egy kosárba rakni. Ráadásul az 1990

⁷⁴ Mádl Ferenc: *Összehasonlító nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978, 212–218.

utáni politikai rendszerváltozásokat és rendszerváltásokat követően Magyarország számára is és a többi közép-kelet-európai ország számára is nyilvánvalóvá vált, hogy az Európai Közösségek, az Európai Közösség, majd az Európai Unió határozza meg belső jogrendszerüknek integrációs irányát. Esetünkben az Európai Unió jelentősége fölé nőtt a többi nemzetközi integrációs jogalkotásban érdekelt szervezetnek. Ez a fejlődési sajátosság is ráirányította a figyelmet a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga koncepciójának a meghaladottságára, ha nem előbb, az 1990-es évekre feltétlenül.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga manapság azoknak a jogászoknak a gondolkodásához illeszkedik, akik régmódián, mereven, szűken, szigorúan csak a klasszikus kollíziós joggal megelégtelve értelmezik a nemzetközi magánjogot. Ezen túlmenően a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának elfogadása, legalábbis Közép-Kelet-Európában generációs kérdés is. Úgy tűnik, azoknak a jogászoknak természetesnek tűnő anyag a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga, akik számára a polgári jog nemzetköziesedéséhez az első tényanyagokat a KGST adta, aztán pedig pályafutásuk során találkozhattak a GATT, az UNIDROIT, az UNICITRAL és az Európai Közösség, Közösségek, Unió jogi kérdéseivel is. Azoknak a fiatalabb jogászoknak viszont, akik a polgári jog nemzetköziesedésének a problémájával már később, az Európai Unió viszonylatrendszerében szembesültek, nehezebb megérteni, hogy mire is gondoltak az elődök, amikor a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogáról beszéltek. Magyarországon a szóban forgó jogterület meghatározó hatású jogi tankönyve, a Mádl Ferenc és Vékás Lajos akadémikus professzorok által írt, 1980 óta megjelenő nagymonográfia elegánsan, toleránsan és kiadásról kiadásra egyre általánosabban, „felülről” kezeli a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának a problémáját. Érdekes ugyanakkor, hogy fiatalabb kollégák főként oktatási szempontokra hivatkozva időről időre komoly erőfeszítéseket tesznek a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának definiálása és megőrzése érdekében. Közülük, az élenjáróan aktív Palásti Gábor szellemesen írja, hogy jóllehet a

Mádl–Vékás–könyv „öszvérként”⁷⁵ fogja fel a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogát, és bár az öszvér köztudottan utód nélkül hal meg, mert nemzőkép-telen, ő mégis azért dolgozik, hogy legyen ennek az anyagnak utódja, jövője.

Javaslat a „civilisztikai ügyek” kifejezés és intézmény bevezetésére az EU-jogban

Magam is próbálkoztam két alkalommal a civilisztika polgári jognál szélesebb fogalmi kategóriájának a felhasználásával, alapvetően gyakorlatias okokból. Abban az időben, amikor az 1990-es évek első felében az Igazságügyi Minisztériumban a polgári jogi és gazdasági jogi jogalkotás szakmai irányítója voltam, „A civilisztikai és gazdasági jogalkotás irányairól” jelentettem meg tanulmányt.⁷⁶ Akkor az volt a célom – igaz, ezt különösebben nem magyaráztam az említett cikkben –, hogy különbséget tegyek a klasszikus általános magánjogi területek joganyaga, amelynek jogszabály-előkészítése dominánsan az igazságügyi minisztériumban folyt, és azon a gazdasági élettel szorosabban összefüggő speciális jogterület között, amelyhez tartozó jogszabályok tervezeteit főként a gazdasági tárcaknál, elsősorban a korabeli pénzügyminisztériumban készítették elő. Abban az időben különösen lehetett észlelni, hogy a magánjogi joganyagnak a Polgári törvénykönyvön belüli fejlődése érthetően lassúbb, megfontoltabb volt, mint a Polgári törvénykönyv tematikai szerkezetén kívül eső jogrétegek változási, módosulási sebessége.

Később, 2006-ban az Európai Unió jogával összefüggésben kísérleteztem a „civilisztikai ügyek” terminológia alkalmazásával.⁷⁷ Azt észleltem ugyanis, hogy az EU-jog fejlődésében meglehetősen nehézkesen alakult a civilisztikai

⁷⁵ Palásti Gábor: A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga új fejlődési irányai. *Sectio Juridica et Politica*. Miskolc, Tomus XX/2, 2002, 580.

⁷⁶ Kecskés László: A civilisztikai és gazdasági jogalkotás irányairól. *Magyar Jog* 1991, 4. szám, 199–204.

⁷⁷ Kecskés László: A civilisztikai jogalkalmazást érintő újabb EU-jogalkotással kapcsolatos néhány elméleti kérdés. *Európai Jog* 2006, 5. szám, 3–13.

jogalkalmazást érintő ügyek nemzetközi magánjogi és nemzetközi polgári eljárásjogi szabályozásainak a szakmai megnevezése. A „polgári ügyek”, valamint a „polgári és kereskedelmi ügyek” elnevezésekkel történetileg hullámzó módon egyaránt találkozhatunk ebben a témakörben. Kevés tudatosság volt felfedezhető ugyanakkor az eltérő terminológiák hullámlásában. Annyi azonban talán mégis, hogy az EU elsődleges joganyaga szinte teljes következetességgel „polgári ügyekről” beszél. Ezzel szemben a Brüsszeli egyezmény és párhuzamos szabályozásai, így az abból kialakított EU másodlagos joganyag is, következetesen a „polgári és kereskedelmi ügyek” terminológiát tartalmazza.⁷⁸ Ebben a eredménybeli módon körvonalazódó viszonylagos rendben van azonban egy komoly megbicsaklás. Az elsődleges joganyagban az Amszterdami szerződéssel hozott 65. cikk a) pont 3. francia bekezdése az EK-szerződésre ugyanis rendszertörően a „polgári és kereskedelmi ügyek” kifejezést alkalmazza. Következetlen megfogalmazású tételes jogra pedig nehéz elméletet alapozni. A „polgári és kereskedelmi ügyek” kifejezés⁷⁹ a Brüsszeli egyezmény előkészítése során került be a közösségi jog szakmai szókészletébe. Az egyezmény szerkesztői talán a francia jogi kultúrának akartak gesztust tenni a „kereskedelmi ügyek” körének szóba hozatalával. A francia magánjogi jogfejlődésben ugyanis valóban volt és van egyfajta respektje a kereskedelmi jogi joganyag relatív különállóságának.⁸⁰

Az elnevezésbeli nehézkesség oldható volna álláspontom szerint azzal, ha a „civilisztikai ügyek” terminológiáját alkalmaznánk egységesen EU-szerte, és nem mennénk bele a „polgári ügyek” versus „polgári és kereskedelmi ügyek” terminológiák hullámlásának labilis bizonytalanságaiba. A „civilisztikai ügyek” terminológia alkalmazásával kikerülhető lenne az is, hogy belecússzon

⁷⁸ Kecskés i. m. 5.

⁷⁹ Lásd erről bővebben: Garamvölgyi Róbert – Nemessányi Zoltán: *Lezárult a verseny a nemzetközi magánjogi jogalkotásban? Az EK nemzetközi magánjogi jogalkotási hatáskörének változása az alapító szerződésektől az Alkotmányig. Európai jog* 2004, 6. szám, 22–25.

⁸⁰ Geimer, Reinhold – Schütze, Rolf: *Európaiasches Zivilverfahrensrecht*. 2. kiadás, München, 2004, 71; Kengyel Miklós – Harsági Viktória: *Európai polgári eljárásjog*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 65.

az EU-jog a tagállamok belső jogági problémáiba, a polgári jog egységessége és ezzel szemben a kereskedelmi jog önállósága tekintetében esetenként felerősödő viták felesleges útvesztőibe.⁸¹ A „civilisztikai ügyek” szakmai kifejezés alkalmazásával egységesebb értelmezésre juthatunk, mint ha a korábbi bizonytalan határvonalakat mutató fogalmakat használjuk tovább.

A Brüsszeli egyezményben, valamint az azt felváltó 44/2001/EK Tanácsi rendeletben számos olyan fogalom és kifejezés található, amelynek a jelentése tagállamonként különböző lehet. Ha el akarjuk érni azt, hogy a rendeletről a tagállamok, valamint az érintett személyek számára lehetőleg azonos jogok és kötelezettségek keletkezzenek, akkor a fogalmakat és a kifejezéseket nem a tagállamok belső jogi normáira történő utalásoknak kell tekinteni, hanem autonóm módon és valamennyi tagállam számára közösen kell értelmezni. Csak az *önálló minősítés* biztosíthatja ugyanis a rendelet egységes alkalmazását. Ennek hiányában a tagállamok a mindenkori érdekeiknek megfelelően szűkíthetnék vagy bővíthetnék a rendelet alkalmazási területét.⁸² A „polgári és kereskedelmi” ügyek fogalomkörének körvonalazása során Reinhold Geimer szerint az „összeurópai jogi tradíciót” kell alapul venni, hiszen a kontinentális jogrendszerek – az eltérő jogfejlődésük ellenére is – a római–germán jogcsaládhoz tartoznak, következésképpen meg lehet találni a különböző nemzeti megoldások közös európai gyökereit.⁸³ A „civilisztikai ügyek” terminológia EU-jogi szintű alkalmazása azért is ígéretesnek tűnik, mert segítségével le tudjuk írni, jobban át tudjuk fogni a rengeteg újszerű problémát felvető munkajogi és családjogi jogterületek nemzetközi magánjogi és nemzetközi polgári eljárásjogi vetületeit is.

⁸¹ Kecskés László: A civilisztikai jogalkalmazást érintő újabb EU jogalkotással kapcsolatos néhány elméleti kérdés. *Európai Jog* 2006, 5. szám, 5–6.

⁸² Geimer–Schütze i. m. 66–67; Schack, Haimo: *Internationales Zivilverfahrensrecht*. 3. kiadás, München, 2002, 43; Kengyel–Harsági i. m. 64.

⁸³ Geimer–Schütze i. m. 67; Kengyel–Harsági i. m. 64.

A polgári jog és a kereskedelmi jog fogalmainak lebegtetése az Európai Unión túli jogi viszonylatokban is komoly értelmezési problémákat okozhat. Ismert az, hogy a választottbíraskodást szabályozó nemzetközi multilaterális egyezmények közül az 1958-ban New Yorkban kötött egyezmény és az 1961-ben kötött Genfi egyezmény is a kereskedelmi ügyekből, illetve a kereskedelmi tevékenységből eredő választottbírósági eljárásokra vonatkozik. Nem zárható ki, hogy a magyar jogalkotás éppen ezen nemzetközi egyezmények alól próbálja meg kivonni a magyar vonatkozású választottbírósági ügyeknek egy lényeges, nagysúlyú csoportját azzal, hogy a nemzeti vagyonról szóló 2011. évi CXCVI. törvény 17. §-ának (3) bekezdése kifejezetten a „polgári jogi” szerződés terminológia alkalmazásával zárja ki az említett nemzetközi szerződésekben biztosított választottbírósági utat, olyan megszövegezéssel, hogy a „Magyarország határa által körbezárt területen lévő nemzeti vagyonra vonatkozó polgári jogi szerződésben a nemzeti vagyonnal rendelkezni jogosult irányadóként kizárólag a magyar nyelvet, valamint a magyar jog alkalmazását, és jogvita esetére kizárólag magyar bíróság – ide nem értve a választottbíróságot – joghatóságát köti ki. A nemzeti vagyonnal rendelkezni jogosult e jogviták eldöntésére választottbírósági eljárást nem köthet ki”.

Halványodó jogági képletek a nemzetközi igazságügyi együttműködés területein – a nemzetközi polgári eljárásjog ütemkéséssel követi a nemzetközi magánjogi gondolkodást

A 20. század közepéig az volt jellemző, hogy a joghatóságot és a külföldi határozatok belföldi vonatkozásait a polgári perrendtartásokban – illetőleg az azokhoz kapcsolódó egyéb törvényekben – szabályozták. A 20. század közepétől e kérdéskör felértékelődése és a nemzetközi magánjoggal való kapcsolatának felismerése vezetett oda, hogy az ekkortól kezdve megalkotott nemzetközi magánjogi kódexek többnyire már tartalmazták az adott jogrendszer e két eljárási jogi kérdésre vonatkozó belső jogi szabályait is. A modern kódexek közül kiemelhető az 1987. évi svájci nemzetközi magánjogi törvény (IPRG), amely

szerkezetében is kifejezésre juttatja, hogy a joghatóságot, az alkalmazandó anyagi jog meghatározására irányuló kollíziós jogot és a külföldi határozatok elismerésére és végrehajtására vonatkozó normákat a nemzetközi magán- és eljárási jog három egyenrangú problémakörének tekinti. Említést érdemel az 1995. évi olasz törvény is, amely már címében egyaránt szól nemzetközi magán- és eljárási jogról.⁸⁴

Korunkban és várhatóan a jövőben is egyre fontosabbak a klasszikus dogmatikus jogági szemléletet elhalványító jogágilag átfekvő, komplex szabályozások, szabályozási rétegek. A polgári és kereskedelmi ügyekben való igazságügyi együttműködés témakörét négy különböző elnevezésű, egymástól relatíve elkülönülő jogterület, illetve bizonyos megközelítésekben jogág szabályozza. Ezek a következők: nemzetközi magánjog, nemzetközi polgári eljárásjog, európai polgári eljárásjog és az EU polgári eljárásjoga.⁸⁵

A nemzetközi magánjog önálló jogági léte vitán felüli a jogi elméletben. Egyes országokban, bizonyos időszakokban helyenként felerősödtek és felerősödnek azok a nézetek, amelyek a nemzetközi magánjog anyagától elkülönítetten önálló jogágként kezelik a nemzetközi polgári eljárásjogot. Ez az irányzat az EU tagállamaiban jelenleg csak Németországban és Portugáliában markáns. A két jogterület között kétségtelenül van tematikai átfedés, ez főként abban jelentkezik, hogy a joghatóság intézménye mindkét jogterületnek nélkülözhetetlen témaköre. A joghatóság kérdésein túl a nemzetközi magánjog másik fontos intézményköre az alkalmazandó jog problémája. A nemzetközi polgári eljárásjog pedig a joghatóság mellett fontos intézménykörként kezeli a külföldi

⁸⁴ Brávác Ottóné–Szöcs Tibor: *Jogviták határok nélkül. Joghatóság, külföldi határozatok elismerése és végrehajtása polgári ügyekben*. HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2003, 29–30.

⁸⁵ Kecskés László: A civilisztikai jogalkalmazást érintő újabb EU jogalkotással kapcsolatos néhány elméleti kérdés. *Európai jog* 2006, 5. szám, 4.

ítéletek elismerhetőségét és végrehajthatóságát, valamint néhány más nemzetközi eljárási szabályt is.⁸⁶

A nemzetközi magánjog és a nemzetközi polgári eljárásjog közötti említett tárgyi és tematikai átfedések nagyvonalakban a következők szerint alakulnak:

Nemzetközi magánjog	Nemzetközi polgári eljárásjog
joghatóság	joghatóság
alkalmazandó jog	külföldi ítéletek elismerése és végrehajtása
	eljárási szabályok

A joghatóság nélkülözhetetlen tematikai egysége tehát a nemzetközi magánjognak is és a nemzetközi polgári eljárásjognak is.

A nemzetközi polgári eljárásjog és az európai polgári eljárásjog között értelem szerűen a két jogterület területi hatálya szempontjából van eltérés. Az előbb említett szabályozási anyag a szélesebb körű, magába foglalja az európai polgári eljárásjog szabályozási anyagait is. Az európai polgári eljárásjog szabályanyagai az Európai Unió polgári eljárásjogi jogán túlmenően főként a Hágai nemzetközi magánjogi konferencia produktumaiban, az ún. Hágai egyezményekben testesülnek meg, de ide sorolható az 1988-ban megkötött Luganói egyezmény is, amelynek az akkori EU-tagállamok mellett az EFTA-országok is részesei lettek, illetve az Európa Tanács tematikailag illeszkedő konvenciói is. Ilyenek az 1968-ban elfogadott „Európai Egyezmény a külföldi jogról való tájékoztatásról”, valamint az 1990-ben Isztambulban elfogadott „Európai Egyezmény a csőd egyes nemzetközi vonatkozásairól” is.⁸⁷

⁸⁶ Kecskés László: A civilisztikai jogalkalmazást érintő újabb EU jogalkotással kapcsolatos néhány elméleti kérdés. *Európai jog* 2006, 5. szám, 4.

⁸⁷ Kecskés László: A civilisztikai jogalkalmazást érintő újabb EU jogalkotással kapcsolatos néhány elméleti kérdés. *Európai jog* 2006, 5. szám, 5.

Fontosnak látszik elkülöníteni az európai polgári eljárásjog anyagától az EU polgári eljárásjog elnevezésű anyagot. Utóbbi értelem szerint pusztán az EU mindenkori tagállamaira vonatkozik – esetenként megszorításokkal (például Dánia) – és az utóbbi időben, főként az Amszterdami szerződés 1999. május 1-jei hatálybalépésétől követően roppant dinamikusan fejlődik.⁸⁸

A polgári és kereskedelmi ügyekben való igazságügyi együttműködés témájának érdekes sajátossága, hogy annak tisztán nemzetközi magánjogi elemei, az alkalmazandó jog megítélésének újabb tendenciái alapvetően befolyásolják a joghatóságról való processzurális gondolkodást. Olyan kapcsoló tényezők jelennek meg főszabályként az újabb képződésű eljárási jogi szabályozásokban, amelyek korábban évtizedeken keresztül, mint lényeges kivételek, érlelődtek a nemzetközi magánjogi szabályozásokban. Ilyen fontos kapcsoló tényező például a kár bekövetkezte helye szerinti jog, illetve a kár bekövetkezte helyének bírósága, a fióktelep, a képviselőlet vagy más telephely helyének a bírósága mint joghatósági ok.

A nemzetközi magánjog tudományában évszázadokon át kiemelten fontos elméleti és gyakorlati kérdés volt a külföldi jog alkalmazásának a módszertana. A külföldi jog alkalmazásának a jogalapja a fórum szempontjából, a „iura novit curia” terjedelme, a bíró külföldi jogra vonatkozó saját ismeretének, tudásának alkalmazhatósága, a „judicial notice”, a külföldi jogra hivatkozás jogosultsága, a külföldi jog tartalmának a bizonyítása, a külföldi jog tartalmának technikai megismerhetővé tétele és megismerése mind-mind olyan témák voltak, amelyek nagy tudományos figyelmet vonzottak, és nagy szakmai apparátusokat tartottak mozgásban, működésben. Az 1990-es évek vége óta viszont a számítástechnika és annak jogi felhasználásának gyors fejlődése következtében a felsorolt izgalmas kérdések jelentősége elhalványult. Így kérdéses, hogy a külföldi

⁸⁸ Kecskés i. h.

jog alkalmazásának módszertana, mint a nemzetközi magánjog egyik alapkérdése, ma is valóban a jogág alapkérdésének tekinthető-e.

Tézisként emelhető ki az is, hogy az újabb európai eljárásjogi és EU-eljárásjogi szabályozásokban a cél a bírósági ítéletek és határozatok elismerésének és végrehajtásának biztosítása, és ehhez képest pusztán eszköz a joghatósági szabályok egységesítése.⁸⁹

A polgári jogi alapelvek és a „lex specialis derogat legi generali” szabálya

A magyar magánjogban hagyományai vannak annak, hogy az anyag részletező tételei mellett külön helyet foglalnak el az olyan általános, alapvető szabályok, amelyek hatnak a szabályozás egészére is. Ez a szerkezeti megoldás, jóllehet eltérő jogforrási rendszerek körülményei között, de folyamatosan jellemzi jogunkat a magánjogi kodifikációs gondolat 19. századi, magyarországi jelentkezése óta. Szokásjogi alapú régi magánjogunkban a bírói gyakorlat erősen támaszkodott a korabeli jog általános tételeire. Ez a sajátosság azzal függött össze, hogy a magyar magánjog, a szokásjogi jellegére visszavezethető kétségtelen hasonlóságai ellenére, abban azért lényegesen különbözött az angol common law-tól, hogy bár „bíró alkotta jog” volt, mégis képződésében nem a korábbi ítéleteknek precedens erőt tulajdonító esetről esetre pontosan visszautaló „reasoning from case to case” módszer játszott szerepet. A bírók nem régmúlt jogesetek „ratio decidendi”-jeire vezették vissza ítéleteiket, hanem a régi bírósági gyakorlatban kialakult tendenciákra. Az angol joggyakorlatban alkalmazott módszert már csak azért sem követhették, mert nálunk a korábbi ítéletek nem voltak olyan teljességgel nyilvántartva és rendszerezve, mint a common law-ban. Ez a körülmény is közrejátszott abban, hogy a jogtételek többnyire a konkrét ítéletektől elkötődött módon alakultak, fejlődtek. Az általános magánjogi tételek, elvek

⁸⁹ Kecskés i. h.

így pedig különösen fontossá váltak az ítélkezési gyakorlat számára. „Jogtétel az, hogy...” – írta általában a magyar bíróság az ítélet szövegében, és ezt a gyakorlatban többé-kevésbé kialakult tétel megfogalmazása követte, rendszerint arra való utalás nélkül, hogy a jogtétel mikor, milyen ügyekben alakult ki. Van olyan álláspont is, amely szerint azért is népszerű volt a bíróságok gyakorlatában az alapelvekre támaszkodó ítélkezési stílus, mert ez a tényállás-megállapítás területén bizonyos könnyebbséget jelentett a bírók számára. Az általános, alapelvi tételen nyugvó ítélet ugyanis viszonylag lazább tényállás-megállapítás esetén is megállhat, mint az az ítélet, amely egy szorosabban körülírt törvényi tényálláson vagy több ilyen szorosan körülírt törvényi tényálláson alapul.

Az általános alaptételek joggyakorlati jelentőségét tovább erősítette az, hogy a bírók nagymértékben figyelembe vették az 1848-tól 1928-ig hosszú időszakra elhúzódott magánjogi kodifikációs munka, tervezetekben, törvényjavaslatokban testet öltő eredményeit. Ezek szerkesztési szempontból és a „Bevezető szabályokat” illetően különösen, a német magánjogi kodifikációs hagyományokat követték. A német kodifikációban pedig – szemben a francia módszerrel – az alapelvek, a generálklauzulák különösen fontos szerepet kaptak. A több évtizedes magyar magánjogi kodifikációs munka eredményeit végül összefoglaló, de hatályba soha nem lépett 1928-as Magánjogi törvényjavaslat a jóhiszeműség és a tisztesség követelményét, a joggal való visszaélés tilalmát és a méltányosságot tűzte ki alapelveként. Mivel az 1928-as Mtj.-t lényegében alkalmazta a bírói gyakorlat, az alapelvekre támaszkodó ítélkezési mód még inkább tovább erősödött a későbbi évtizedekben. Ekkortól tehát már pontos megfogalmazású alapelvek jelentettek támaszt a joggyakorlat számára. Ilyen módon fejlődött magánjogunk a második világháborúig.

Az 1948-as magyarországi politikai fordulatot követően az egypárti szocialista korszak kezdeteinél, jogunk korábbi magánjogi elveinek értelem szerint nem lehetett szerepe. A magyar jog akkori szocialista átépítése más ideológián

alapult. A bírók és a szélesebb jogászai szakma jogtudatában megmaradtak ugyan a régi általános tételek motívumai, de ezekkel az 1950-es években semmit sem lehetett megoldani. A tisztességes szakmai szemlélet érthetően inkább a részletek felé fordult. Ez a jogesetek megoldásánál a speciális szabályok alkalmazását jelentette. Az 1950-es évek elejétől ugyanakkor már a polgári jog szocialista alapelvei is kezdtek körvonalazódni. 1960-as Polgári törvénykönyvünk a szovjet jogból tanult, de az 1950-es években már magyar nyelven is megfogalmazott szocialista polgári jogi alaptételeket, és néhány klasszikus magánjogi alaptételt ötvözött az úgynevezett „Bevezető rendelkezésekben”. A Polgári törvénykönyv miniszteri indokolása szerint: „E rendelkezések átfogóak, alapelvszerűek; jelentőségük, funkciójuk lényegében kettős irányú. Először azt a célt szolgálják, hogy elvi kereteket szabjanak meg a részletrendelkezések számára. A bevezető rendelkezések tehát a Polgári Törvénykönyv egyes legfőbb elveit tartalmazzák, és ezek az elvek az egész Törvénykönyvben tükröződnek. A bevezető rendelkezések jelentősége azonban nem csupán ebben áll. Szabályai egyben útmutatást jelentenek arra az esetre is, ha a Törvénykönyv valamilyen kérdésben kifejezett rendelkezést nem tartalmaz: a nyitva maradt kérdést a bevezető rendelkezésekben adott iránymutatás alapján kell megoldani.” Az 1960-as Polgári törvénykönyv tehát – noha miniszteri indokolása erre nem utalt – megőrizte, sőt megerősítette a korábbi polgári jognak a magyar magánjogi hagyományokra épülő azon szerkezeti sajátosságát, hogy elkülönítette, mintegy kiemelte az alapvető, alapvető szabályokat a speciális szabályok rendszeréből.

A magyar polgári jogban érdekes jogszerkezeti kérdéseket vetnek fel az alapelvek, az alapelvek törvényi megfogalmazása és azok alkalmazása. A problémák elsősorban azzal függenek össze, hogy a magyar jogrendszerben és a magyar polgári jogban nincs tisztán megfogalmazva az a közismert, ártalmatlannak tűnő jogelv, hogy „lex specialis derogat legi generali”, azaz hogy „a különös norma lerontja az általánosat”. Ez a tétel ízlésem szerint beleillene

az Alaptörvénybe is, egy esetleges jogalkalmazási törvénybe is, de talán még a Polgári törvénykönyvbe is.

Az egész és a rész viszonyának vizsgálata a jogi gondolkodásban a római jog preklasszikus korszakára nyúlik vissza, így a „lex specialis derogat legi generali” elv gyökereinél a görög filozófia, közelebbről az arisztotelészi dialektika és az Arisztotelész-tanítvány Teofrasztoz hatásai is kimutathatók. A romanisztika az egy jogrendszeren belüli jog ius specialisra és ius generalisra való felosztását Quintus Mucius Scaevola (Kr. e. 140–82) tragikus sorsú pontifex maximus jogtudósnak tulajdonítja. A két jogréteg összefüggése az, hogy a ius speciale hatálya körében, azzal szemben a ius generale közvetlen hatást nem fejthet ki.⁹⁰

A „lex specialis derogat legi generali” szabályának fontos szerepe volt a középkori jogi partikularitás káoszának, az önálló jogrendszerek megsokasodása okozta jogforrási zavarok felszámolásában. A Német-római Császárságban úgy jelent meg, mint a városi, tartományi és a közös, birodalmi jog önálló rendszerei elkerülhetetlenek tűnő kollízióját feloldó elv. Hatása az Európai Unió újabb jogharmonizációs filozófiájának, a szubszidiaritásnak a kialakulására is vitathatatlan.⁹¹

A „lex specialis derogat legi generali” szabályának az alapelvek, így a polgári jogi alapelvek alkalmazási körének kijelölésében is van bizonyos szerepe. Bár ebben a tekintetben az is további fontos szempont, hogy az alapelveket mennyire tekintjük általános szabályoknak, illetve az alapelveket mennyivel tekintjük még az általános szabályoknál is általánosabb szabályoknak. Úgy tűnik, hogy az alapelvek kiemelt általánosságú általános szabályi minősítése az a mozzanat, amely az alapelvek javára megfordíthatja a „lex specialis derogat legi

⁹⁰ Fold András – Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei*. 9. kiadás. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004, 70.

⁹¹ Benke József: „Lex specialis derogat legi generali”. *Gondolatok egy árta(lma)tlannak tűnő jogelv mélységeiről*. Kézirat. Pécs, 1–4.

generalis” tételét. Ennek a gondolatmenetnek azokban a polgári jogi rendszerekben lehet jelentősége, amelyekben az alapelveknek az alkalmazása speciális szabályok felhívása nélkül is megengedett. Az 1959. évi magyar Polgári törvénykönyv lényegében ilyen. Miniszteri indokolása felvázolja ezt a lehetőséget, és akár joghézagok kitöltésére is alkalmasnak tartja az alapelveket.

A 2013. évi új magyar Polgári törvénykönyv ezzel szemben szűkebb körben számol csak az alapelvekkel. Az alapelvek számát is csökkentette és a „lex specialis derogat legi generali” tételét is szigorúbban veszi. Indokolásából az a következtetés vonható le, hogy alkalmazható speciális normák nélkül – ad absurdum joghézag esetén – nem alkalmazhatók az alapelvek, mivel az új Polgári törvénykönyv azt tekinti kiindulópontjának, hogy a polgári jogi vitákat elsősorban az adott kérdésre vonatkozó konkrét normák alapján kell eldönteni. Az alapelvek ezért az ítélkezési gyakorlatban mindenekelőtt a konkrét normák értelmezésénél jutnak szerephez, különösen akkor, ha az adott szabály a bíróság számára kifejezetten mérlegelést enged.

A felelős őrzés jogintézményi funkciójának kétirányú rétegződése

A felelős őrzés – a római jogban és a szovjet jogban egyaránt jogtörténeti háttérrel rendelkező – jogintézménye az 1959. évi magyar Polgári törvénykönyvben két dogmatikai körben is szabályozva lett. Fontos intézménye az 1959. évi Polgári törvénykönyvünk harmadik részének, amely „A tulajdonjog” címmel tartalmazza a dologi jogra vonatkozó szabályokat. A felelős őrzésnek a dologi jog rendszerében, a Ptk. 196. és 197. §§-aiban szabályozott jogintézményének érdepreferálási modellje egyértelmű: annak az érdekében áll ez a jogintézmény, akinél nincs a dolog, mert ez a személy nincs abban a helyzetben, hogy dolgát őrizni tudná. Az ugyanis ennek a szabályozásnak a lényege, hogy „196. § (1) Aki a dolgot más érdekében anélkül tartja magánál, hogy arra külön jogviszonyból fogva jogosult vagy köteles volna, a dolog őrizetéről a jogosult költ-

ségére és veszélyére mindaddig köteles gondoskodni, amíg az a dolgot át nem veszi [...] (felelős őrzés)”. A felelős őrzés szabályainak alkalmazására utal a dologi jog egy másik intézményének szabályozása is. A jogalap nélküli birtoklás tényállása alapján létrejövő felelős őrzési helyzetek is ezen az érdepreferálási modellen alapulnak (Ptk. 193–195. §§). A felelős őrzés intézményét az 1959. évi magyar Polgári törvénykönyv negyedik részének a szerződésről szóló I. címe is szabályozza. Ebben a dogmatikai egységben a felelős őrzés főszabály szerint annak a jogalanynak az érdekét szolgálja, akinél a dolog van. A dolgot tényállás-szerűen éppen birtokló jogalany ugyanis a felelős őrzésbe vétel jogi technikája révén tudja lefordítani magáról a kárveszélyviselés terhét. Ez olvasható ki a teljesítés idejére vonatkozó 281. és 282. §§-okból, a jogosult késedelmére vonatkozó 303. §-ból, a letét megszüntésére vonatkozó 466. § (4) bekezdéséből és a fuvarozási szerződés alanyainak jogait és kötelezettségeit megállapító 497. § (3) bekezdéséből.

A magyar polgári jog a jövőben a felelős őrzés intézményének ezen két irányban szétváló funkciós rétegeivel nem számol, hiszen az új magyar Polgári törvénykönyv, a 2013. évi V. törvény megszüntette a felelős őrzés intézményét. A törvény Általános indokolása szerint ez elsősorban azért történt, mert „az intézménynek önálló, ráadásul az 1959. évi Ptk. dologi jogi szabályai közötti elhelyezése tévesen azt a látszatot keltette, mintha egy sajátos intézményről és dologi jogi rendelkezésekről lett volna szó. Valójában a »felelős őrzési« helyzetek a megbízás nélküli ügyvitel tényállását idézték fel. Magukra a szabályokra természetesen mind a dologi jogi szabályok között, a jogalap nélküli birtoklásnál, mind számos kötelmi jogi viszonyban szükség van. Ezekben az esetekben a törvény – a szabályok funkcióját tartva szem előtt – a megbízás nélküli ügyvitelre vonatkozó rendelkezéseket hívja fel. Ezzel a megbízás nélküli ügyvitel szerepköre bővült”.

Felelős társaságirányítás – Jogiszemély-elmélet

Akkor, amikor öt évvel ezelőtt András fiam újságotla, hogy PhD-dolgozatát és első monográfiáját a felelős társaságirányítás (corporate governance) témaköréből írja, visszagondoltam arra, hogy húsz éve a társaságirányítás, az akkori szóhasználatban, mint vállalatirányítás, még egészen mást jelentett. A vállalatirányítás abban az időben még a gazdaságirányítás intézményrendszerének volt az egyik eleme. Manapság viszont a felelős társaságirányítás a társasági jog olyan kiemelt jelentőségű területe, amely sajátos szabályozási technikákat vonultat fel a nagyméretű vállalati anomáliák (könyvelési botrányok, sorozatos vezetői visszaélések) hatására. Szabályozási anyaga nemzetközi szinten is, regionális szinten is (Európai Unió) és nemzeti szinten is sűrűsödőben és intézményesedőben van. Tudományos hatása is figyelemre méltó, hiszen befolyásolja már a jogi személyek elméletének jelenkori alakulását is. A felelős társaságirányítás szempontjai alapján a jogi személyiség ismérvei közül bővíthetők a tulajdoni elkülönülés feltételeinek és az állandó szervezet feltételeinek a kritériumai, és új feltételként lehet megfogalmazni a jogi személy minőséghez a transzparens működés követelményeit.

A felelős társaságirányítás ezen elméleti hozadékai pedig azt eredményezhetik, hogy a jogi személyek elméletén belül hangsúlyeltolódás következhet be. A jogi személyiség fogalmi elemei körében a jogtudomány eddig statikus szemlélettel azt vizsgálta, hogy mely feltételek teljesülése esetén minősíthető egy szervezet jogi személynek. A felelős társaságirányítás intézményesülésének hatására viszont az várható, hogy a jogi személy működési dinamikája irányában is nyitnia kell az elméletnek.⁹²

⁹² Kecskés András: *Felelős társaságirányítás – Corporate Governance*. HVG-ORAC, Budapest, 2011; Auer Ádám: A felelős társaságirányítás hatása a jogi személyek elméletére. *Jogtudományi Közlöny* 2013, 4. szám, 193–202.

Ez azért is üdítő hatás lehet, mert a jogi személyek elméletét az 1990. évi politikai rendszerváltozást követően sem sikerült megtisztítani a roppant zavaros szocialista és késő szocialista „fejleményektől”, amelyek annak idején reformköntösben jelentek meg, de általában homályos, jogilag kidolgozatlan felvetéseken alapultak. A jogiszemély-elmélet Magyarországon az egypárti szocialista korszak végére kifejezetten lebomlóban volt. A polgári jogi és a közjogi jogi személy tanában is túlegyszerűsítési tendencia érvényesült. Polgári jogi vonalon ez úgy jelentkezett, hogy a jogi személyiség beolvadt a jogalanyiségbe, az pedig rászűkülte a jogképességre, mígnem helyenként már csak a per-képességben nyilvánult meg a jogi személyiségi kritérium. Közjogi vonalon pedig a jogi személyiség jogalanyiségra redukálódása és annak hatásköriségre szűkülése jelentette a túlegyszerűsítést. Közjogi tekintetben lényegileg minden olyan szervezeti egységet és szervezetet jogi személynek tekintettek, amelynek hatásköre volt.

Az Európai Unió jogának és a nemzetközi jognak hazai belső jogba épülése

Azzal, hogy Magyarország 2004. május 1-je óta tagállama az Európai Uniónak intézményessé vált az Unió joganyagának a magyar belsőjogba épülése. Az Unió jogának közvetlen hatállyal (direct effect) rendelkező elemei, mint amilyenek az alapító szerződések egyes szabályai és a rendeletek szinte automatikusan válnak a tagállami belső jog részévé. Hatálybalépésükkel közvetlenül alkalmazhatóvá válnak az összes tagállamban. Az irányelveknek a tagállamok nemzeti jogrendszeribe való átültetése már hosszabb időt igénybe vevő folyamat. A tagállamok erre egyértelmű határidőt kapnak a megalkotott irányelvek szövegéből. Az egyes tagállamok által valamilyen oknál fogva át nem vett irányelvek is közvetlen alkalmazhatóvá válhatnak abban az esetben, ha megfelelnek az Európai Bíróság által kidolgozott hármas feltételnek. Azaz világos megfogalmazásúak, szövegükben nem tartalmaznak feltételes konstrukciót,

és már hatályban vannak. Az irányelvek közvetlen alkalmazhatóságának doktrínája lehetővé teszi, hogy a tagállamok jogkereső polgárai és vállalkozásai olyan irányelvekre is alapíthassanak alanyi jogokat, amelyeket az adott tagállam még nem vett át, vagy rosszul vett át. Ily módon biztosít az Európai Unió azonos jogvédelmi szintet a jó jogharmonizátor tagállamok és a rossz jogharmonizátor tagállamok állampolgárai, vállalkozásai számára.⁹³ Az azonos jogvédelmi szint kialakulásában fontos lépés volt az „egyéni közösségi jogok védelmének” („protection of individual community rights”) kialakulása és ezzel összefüggésben annak elismerése, hogy alanyi jogot pusztán a közösségi jog alapján is lehessen állítani.

A nemzetközi jog szabályainak a belső jogba építése, úgy tűnik, sajnos nem ennyire egyszerű folyamat. Ezt mutatja az Alkotmánybíróság 2013. június 11-én a Dr. Dienes-Oehm Egon alkotmánybíró különvéleményével és Dr. Paczolay Péter alkotmánybíró, az Alkotmánybíróság elnökének e különvéleményhez csatlakozásával meghozott II/3736-22/2012. számú határozata. Ebben a határozatban az Alkotmánybíróság szavazati többséggel úgy döntött, hogy a választottbíráskodás egyes alapértékeit biztosító nemzetközi egyezményekbe és számos kétoldalú beruházásvédelmi egyezménybe ütköző magyar törvényeket nem kell megsemmisíteni, mivel az említett nemzetközi egyezmények és a magyar törvények közötti tartalmi ütközés diplomáciai eszközökkel, módszerekkel is feloldhatók. Ezzel a felfogásával az Alkotmánybíróság erőteljesen relativizálja az Alaptörvény Q) cikkének (2)–(3) bekezdéseiben foglaltakat. Azt tartalmazzák ugyanis ezek a bekezdések, hogy „(2) Magyarország nemzetközi jogi kötelezettségeinek teljesítése érdekében biztosítja a nemzetközi jog és a magyar jog összhangját. (3) Magyarország elfogadja a nemzetközi jog

⁹³ Kecskés László: *EU-jog és jogharmonizáció*. Bővített, negyedik kiadás. Budapest, HVG-ORAC, 2011, 601–605.

általánosan elismert szabályait. A nemzetközi jog más forrásai jogszabályban történő kihirdetésükkel válnak a magyar jogrendszer részévé”.

Bizakodhatunk ugyanakkor abban, hogy Blutman László szegedi nemzetközijog-professzor újabb, érdekes tanulmányait olvasva lassan mindenki számára érthetővé válik a nemzetközi közjognak a belső jogrendszerekbe való beépülési mechanizmusa. Blutman László a 20. század első harmadában az Egyesült Államokban alkotó Albert Kocourek professzornak a polgári jogi analitikus dogmatikai tanait porolta le, és alkalmazta a nemzetközi közjog és a belső jogrendszerek viszonyrendszerének felvázolásához, megértetéséhez. Dicséretes éleslátással észleli Blutman László, hogy az Albert Kocourek (1875–1952) által is kiemelten kezelt alanyi jogi kategória, az alanyi jog analitikus dogmatikája alapvető jelentőségű lehet a nemzetközi közjog és a belső jogrendszerek kapcsolatában.⁹⁴ Tisztázni és biztosítani kellene, hogy bizonyos előre rögzített feltételek teljesülése esetén pusztán a nemzetközi jogra alapítottan is lehessen alanyi jogot állítani és érvényesíteni.

Kedves Hallgatóim! Az alanyi jog egykori analitikus dogmatikai fogalmának modern viszonyaink közötti hasznosíthatóságának gondolata visszavezet székefoglaló előadásom indító téziseihez. Köszönöm megtisztelő figyelmüket.

⁹⁴ Kocourek, Albert: *Jural Relations*. Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1928 (reprint 1973), 39–41; Blutman László: Az analitikus jogdogmatika keservei: jogosultság, szabadosság, hatalmasság. *Jogelméleti Szemle* 2012, 4. szám, 15–57, valamint Blutman László–Görög Márta: Alapvető alanyi jogi pozíciók a Polgári Törvénykönyvben. *Jogtudományi Közlöny* 2013, 6. szám.

Irodalomjegyzék

- Auer Ádám: A felelős társaságirányítás hatása a jogi személyek elméletére. *Jogtudományi Közöny* 2013, 4. szám, 193–202.
- Babits Mihály: *Könyvről Könyvre*. Budapest, Magyar Helikon, 1913. „Minden a szón múlik” című rész.
- Benke József: „*Lex specialis derogat legi generali*”. *Gondolatok egy árta(lma)tlannak tűnő jogelv mélységeiről*. Kézirat. Pécs, 1–4.
- Benke József: *A civilisztika fogalmáról*. Kézirat, Pécs, 2013, 1–3.
- Bieback, Karl-Jürgen: Die öffentliche Körperschaft. In: *Schriften zum Öffentlichen Recht*. Bd. 286. Berlin, Duncker & Humblot, 1976.
- Blutman László–Görög Márta: Alapvető alanyi jogi pozíciók a Polgári Törvénykönyvben. *Jogtudományi Közöny* 2013, 6. szám.
- Blutman László: Az analitikus jogdogmatika keservei: jogosultság, szabadság, hatalmasság. *Jogelméleti Szemle* 2012, 4. szám, 15–57.
- Brávác Ottóné–Szócs Tibor: *Jogviták határok nélkül. Joghatóság, külföldi határozatok elismerése és végrehajtása polgári ügyekben*. HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2003.
- Bullinger, Martin: *Öffentliches Recht und Privatrecht*. Stuttgart, 1968.
- Burián László: Gondolatok a közrend szerepéről. In: *Magister Artis Boni et Aequi. Studia in Honorem Németh János*. Szerk.: Kiss Daisy–Varga István. Budapest, 2003.
- Dilcher, Hermann: *Die Theorie der Leistungsstörungen bei Glossatoren, Kommentatoren und Kanonisten*. Frankfurt-am-Main, Klostermann, 1960.
- Márkus Dezső (szerk.): *Magyar jogi lexikon. I–V. kötet*. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. 1899.
- Eörsi Gyula: A magyar civilisztika 30 éve. *Gazdaság- és Jogtudomány: a Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának Közleményei*. 9. kötet, 1975, 3–4.
- Eörsi Gyula: *Jog – gazdaság – jogrendszer-tagozódás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, 1–135.
- Eörsi Gyula: Private and Governmental Liability for the Torts of Employees and Organs. *International Encyclopedia of Comparative Law*. XI. kötet, 4. fejezet, 1975.
- Föld András–Hamza Gábor: *A római jog története és intéstitúciói*. 9. kiadás. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004.
- Friedmann, Wolfgang: *Law in a Charging Society*. 2. kiadás. Harmondsworth, 1972.
- Garamvölgyi Róbert–Nemessányi Zoltán: Lezárult a verseny a nemzetközi magánjogi jogalkotásban? Az EK nemzetközi magánjogi jogalkotási hatáskörének változása az alapító szerződéstől az Alkotmányig. *Európai jog* 2004, 6. szám.
- Geimer, Reinhold–Schütze, Rolf: *Europäisches Zivilverfahrensrecht*. 2. kiadás, München, 2004.
- Giario, Tomasz: *Römische Rechtswahrheiten: ein Gedankenexperiment*. Frankfurt-am-Main, Klostermann, 2007.
- Giario, Tomasz: Römisches Recht, Romanistik und Rechtsraum Europa. *Jus Commune* 22, 1995.

- Harmathy Attila: *Szerződés, közigazgatás, gazdaságirányítás*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983, 1–210.
- Hoke, Rudolf: Die Emanzipation der deutschen Staatsrechtswissenschaft von der Zivilistik in der 17. Jahrhundert. *Der Staat* 15, 1975, 211–230.
- Jestaedt, Mathias: „Öffentliches Recht“ als wissenschaftliche Disziplin. *Das Proprium der Rechtswissenschaft*. Hrsg.: Engel, Christoph und Schön, Wolfgang, Tübingen, Mohr Siebeck.
- Kálmán György: A gazdasági jog problematikája Eörsi Gyula műveiben. In: *Eörsi Gyula Emlékkönyve*. Szerk.: Sárközy Tamás – Vékás Lajos. HVG-ORAC, Budapest, 2002.
- Karinthy Frigyes: *Az ütközet*.
- Kaser, Max: *Das römische Privatrecht*. Erster Abschnitt. München, Beck, 1971.
- Kecskés András: *Felelős társaságirányítás – Corporate Governance*. HVG-ORAC, Budapest, 2011.
- Kecskés László: Vázlatok a „státus”-ról. *Jogtudományi Közlöny* 1979, 7. szám.
- Kecskés László: Nem vagyoni sérelmek szerződésszegési jogalapon. *Jogtudományi Közlöny* 1980, I. szám.
- Kecskés László: *Perelhető-e az állam? Immunitás és kárfelelősség*. Budapest, KJK, 1988.
- Kecskés László: A civilisztikai és gazdasági jogalkotás irányairól. *Magyar Jog* 1991, 4. szám, 199–204.
- Kecskés László: Lehet-e közrendbe ütköző, ami nem jogellenes? *Magyar Jog* 2007, 9. szám, 531–536.
- Kecskés László: „Jó lovassal a nyeregben a zabolátlan ló is megfegyelmelhető”. A közrend fogalmáról két bírósági határozat alapján. In: *Tanulmányok Dr. Földvári József professzor 80. születésnapja tiszteletére*. Szerk.: Gál István László – Hornyák Szabolcs. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2006.
- Kecskés László: A civilisztikai jogalkalmazást érintő újabb EU jogalkotással kapcsolatos néhány elméleti kérdés. *Európai Jog* 2006, 5. szám, 3–13.
- Kecskés László: *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben*. HVG-ORAC, Budapest, 2009.
- Kecskés László: *EU-jog és jogharmonizáció*. Bővített, negyedik kiadás. HVG-ORAC, Budapest, 2011.
- Kecskés László – Nemessányi Zoltán: Magyar közrend – nemzetközi közrend – közösségi közrend. *Európai jog* (Hetedik évfolyam) 2007, 3. szám.
- Kengyel Miklós – Harsági Viktória: *Európai polgári eljárásjog*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- Kocourek, Albert: *Jural Relations*. Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1928 (reprint 1973).
- Kuntze, Johannes Emil: *Die Lehre von den Inhaberpapieren: Oder Obligationen au porteur, rechtsgeschichtlich, dogmatisch und mit Berücksichtigung der deutschen Partikularrechte dargestellt*. Leipzig, Hinrichs, 1857.
- Lamm Vanda – Peschka Vilmos (főszerk.): *Jogi lexikon*. Budapest, KJK-Kerszöv, 1999.
- Lamm Vanda (főszerk.): *Jogi lexikon*. Átdolgozott és bővített kiadás. Budapest, Complex Kiadó, 2009.
- Lauterpacht, Hersch: The Problem of Jurisdictional Immunities of Foreign States. 28. *The British Yearbook of International Law*. 1951.
- Mádl Ferenc – Vékás Lajos: *Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. Budapest, 1997.

- Mádl Ferenc–Vékás Lajos: *Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2000.
- Mádl Ferenc: *Külkereskedelmi monopólium nemzetközi magánjog*. Budapest, 1966.
- Mádl Ferenc: *Összehasonlító nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- Neubecker, Friedrich Karl: Internationales Privatrecht auf deutsch-rechtlicher Grundlage. In: *Jahrbuch für den Internationalen Rechtsverkehr* 13, München, 1912.
- Ogris, Werner: *Elemente europäischer Rechtskultur: rechtshistorische Aufsätze aus den Jahren 1961–2003*. Wien, Böhlau Verlag, 2003.
- Ost, Francois–van de Kerchove, Michel: *De la pyramide au réseau? Pour une théorie dialectique du droit*. Bruxelles. Publications des Facultés universitaires Saint-Louis, 2002.
- Palásti Gábor: A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga új fejlődési irányai. *Sectio Juridica et Politica*, Miskolc, Tomus XX/2, 2002.
- Réczei László: Kollíziós jog. In: *Állam- és jogtudományi enciklopédia*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1980. 2. kötet.
- Sárközy Tamás: A gazdaságirányító szervek felelőssége vállalatirányító tevékenységükért. *Állam- és Jogtudomány* 1981, 2. szám.
- Sárközy Tamás: Az állam monopolkapitalista gazdaságirányítás és a közjog-magánjog felosztás bomlása. *Állam- és Jogtudomány* 1977, 3. szám, 335–357.
- Schack, Haimo: *Internationales Zivilverfahrensrecht*. 3. kiadás, München, 2002.
- Schäfer, Frank Ludwig: *Juristische Germanistik: eine Geschichte der Wissenschaft vom einheimischen Privatrecht*. Frankfurt-am-Main, Klostermann, 2008.
- Schaffstein, Friedrich: *Die Europäische Strafrechtswissenschaft im Zeitalter des Humanismus*. Göttingen, Schwartz, 1954.
- Schnitzer, Adolf F: *Handbuch des Internationales Privatrechts*, Basel, 1957, I. kötet
- Schwarz, Andreas Bertalan: Einflüsse deutscher Zivilistik im Auslande. In: *Symbolae Friburgenses in honorem Ottonis Lenel*. Leipzig, Tauchnitz, 1931.
- Sternberg, Theodor: Aktionenwissenschaft und Prozesswissenschaft. In: *Zur Methodenfrage der Rechtswissenschaft und andere juristische Schriften*. Berlin, Duncker & Humblot, 1988, 165–182.
- Stoerk, Felix: Über die juristische Methode. In: *Die Rechtswissenschaft als empirische Sozialwissenschaft: Biographische und Methodologische Anmerkungen zur Staatsrechtslehre*. Hrsg.: Winkler, Grüntner. Wien, Springer, 1999.
- Szászy István: *Nemzetközi magánjog*. Budapest, 1938.
- Vékás Lajos: *A nemzetközi magánjog alapjai*. Budapest, 1986.
- von Friedeburg, Robert: Officium in rempublicam. In: *Politik und Religion: Eigenlogik oder Verzahnung? Europa im 16. Jahrhundert*. Hrsg.: Robert von Friedeburg, Luise Schorn-Schütte. München, Oldenbourg Verlag, 2007.
- Weltner Andor: *A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia*. Budapest, 1962.

Erdy János
Bochtovich Ruffózsé

Wenzel Gusztáv

Jábiar Gabon

Nagy János

Terintetes Nagygyűlés! Arany János

Minia felemelő szabályainak 32. §-a egy szót.
Mindem sijnomán választott tag, a külső kövétel
lével, osztályába tartozó dolgotat felolvasásával,
vagy személyes meg nem jelenhetés esetén beüldé
sével, legfeljebb egy év alatt sörét foglat; külsőben meg
választása meg nem működően.

Tehetnek esetek, melyekben kivált vidéken la
kolé gátolhatatlan a határidőt megtartani: de hallga
tag elvérsni e szabály meg nem tartatását, amlyet
tesz, mint örves szabályzatunkat erőlkönnel terintetes
át söröségteleu. figyelmezzé lemmia J. Aradim
Judithóányba koratit tehát, hogy egyelőre a
határidőt s sörfoglalás által meg nem
határidőket, az 186

